

Ока, ойлан, көпелт, иле етир!

14/99

*Айда бир гезек чыкян ве интернет аркалы яйрадылян эркин нешир.
Эсасландыран Ё. Аннагурбан. 1998-нэжи йылың ноябрында Норвегияда чап эдилеп
башланды.*

МАЗМУНЫ

- ◆ Юртчуларың Тэзе йыл гутлагы
- ◆ Канун ве демократия: М. Саламатов,
ОСОБЕННОСТИ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРОЦЕССА В
ТУРКМЕНИСТАНЕ К вопросу о продлении президентских
полномочий (Оценка)
- ◆ Сайлавлар ве айлавлар: Ё. Аннагурбан,
Бар умыт халкың галкынмагында
- ◆ Түркменистаның халкына ве халк маслахатына
◆ гатнашыжылары йүзленме
- ◆ А. Кулиев, Обращение к народу Туркменистана
- ◆ "Юрдуң" почтасындан: Эжиз хөкүмет, намарт хөкүмет
- ◆ Г. Сэхедов, "Дөнүгиң" авторы хакында
- ◆ И. Гурбанов, Горкы астындакы яшайыш
- ◆ Эдебият ве дурмуш: Р. Дөнмезов, Үч йигит ве бир зенан
- ◆ Хенек
- ◆ Ил ичинден
- ◆ "Юрдуң" календары
- ◆ Ё. Аннагурбан, Илине ягшылык ислән
- ◆ Иңлис дилиндэки сахыпамыз

Декабрь, 99

ТӘЗЕ АСЫР ТҮРКМЕНЛЕР ҮЧИНЕМ АЗАТЛЫК, ХАЛКЫҢ ӨЗ ЧӘКЛИЛИКЛЕРИНДЕН БОШАНМАК АСЫРЫ БОЛСУН!

ТӘЗЕ ЙЫЛЫҢЫЗ ГУТЛЫ БОЛСУН, ИЛДЕШЛЕР!

Тәзе йыл, сене чалшыгы дийленде биз түркменлериң тәзе Ай доганда эдйән дилеглерини ятлаярыс. Олар шонда айы йүзлерине сылып, "Енеки ай-гүнлере худай етирсин!" дийәрлер. Элбетде, бу ерде бейик садалык бар. Шонуң билен бирликде эдилйән дилегем бейик. Биз өз халкымызың әхли векиллерини тәсе асыр билен гутлаярыс! Худая шүкүр, түркмен халкы тарыхың гатында йитип гитмеди, улы гыргынчылыклардан гечди, юртлы, дережели болды. Дилини, медениетини саклады. Сене чалшыгында, айратын-да асыр чалшыгында биз ил-юрт үчин баш гоян герчеклеримизиң рухуна баш эгмели! Шол герчеклер болмадык болса, түркмениң женнет ялы юрды, кәмил дили, медениети болмазды.

Тәзе асырда биз илдешлеримизе азатлык арзув эдйәрис. Иң эсасы зат адам хукугы, мертебе, ар-намыс. Бир адамдан худай ясалаян ерде халкда мертебе галмаяр. Бизин ынанжымыз боюнча, бүтин или, халкы худай дережесинде гөрмели. Тамдыр чөреги ялы нурана халкымызы худайлашдырмалы. Дүрдәне чагаларымыза дүнийәниң нуры-чырагы ылым-билим бермели.

Илдешлере икинжи арзувымыз ватанчылык! Бахыллыгу-овнуклык, гедемлигу-бисоватлык гечмше гитсин! Надан ватанчы болуп билмейәр! Дүнийә середелиң! Иллер довах шертлериндәки юртларында өзлерине женнет гуяр. Биз нәме үчин женнет шертлериндәки юрдумызда өзүмизе довах гурмалы?

Тәзе асырда түркмене бир-бирине душман болмазлыгы, хак сөз үчин кине сакламазлыгы, мертлиги хем ил-юрт абатлыгыны дилейәрис! Түркмен ожагы тәзе асырда-да өчмесин! Дүнийә аяк гошуп, өңе ве дине өңе гидилсин! Ыза гайдылмасын.

Юрдумыз абат, илимиз абадан болсун, адамлар!

Юртчулар.

Канун ве демократия

Мухаммедмурад Саламатов

ОСОБЕННОСТИ КОНСТИТУЦИОННОГО ПРОЦЕССА В ТУРКМЕНИСТАНЕ

К вопросу о продлении президентских полномочий

Оценка

Конституция, как известно, не просто основной /верховный/ Закон страны. Это, прежде всего юридическая основа общественно-политического строя. Поэтому малейшая коррекция конституционных норм и положений ведет к усилению либо ослаблению этой основы. Туркменистан, согласно первой статьи Конституции – демократическое, правовое, светское государство.

Следовательно, поправки и дополнения, вносимые в Основной Закон, должны укреплять этот статус в направлении демократии, права, светского образа жизни. Попытки внести изменения, не отвечающие этим требованиям, правомерно расценивать как действия, направленные на подрыв конституционного строя. В последнее время в ряде периодических изданий Туркменистана опубликованы предложения о внесении изменений в нынешнюю Конституцию. Все они касаются одного

вопроса - о продлении сроков полномочий должностного лица, являющегося в настоящее время руководителем страны. Юридическая оценка подобных подходов сомнений не вызывает. Изменение Конституции в части продления сроков полномочий будет означать отмену всего конституционного строя Туркменистана. Аргументы 1. Статья 55 Конституции устанавливает, что "Одно и то же лицо не может быть Президентом более двух сроков подряд". Это не общая декларация, к которой применимо широкое толкование, это конкретная правовая норма. Нарушить ее – значит выйти за рамки дозволенного, преступить верховный Закон Туркменистана. Ибо данная норма вытекает из положения статьи 2, которая определяет народ "единственным источником государственной власти". Там же, далее закреплено другое однозначное положение - "Никакая часть народа, организация или отдельные лица не вправе присвоить власть в государстве". 2. В соответствии со статьей 5, нормы и положения, закрепленные в Конституции Туркменистана, имеют прямое действие и никакой двусмысленности не допускают. Источник государственной власти - это источник, лимит пребывания у власти – это лимит, выборы – это выборы, и так далее. Попытки подменить, смешать различные нормы и положения, например, перекрыть норму статьи 55, ограничивающую сроки полномочий, статьей 94 о референдумах несостоятельны ни в юридическом, ни в политическом отношении. Во-первых, указанная 94-я статья, как и подконституционный Закон о референдуме, не регламентируют возможности изменения действующей или принятия новой Конституции. Эти вопросы относятся к компетенции Халк маслахаты и Меджлиса /ст.ст. 50 и 67/. А во-вторых, разве способен народ добровольно лишиться себя права быть источником власти в демократическом, правовом государстве? 3. Если кто-то

считает, что среди нескольких миллионов граждан Туркменистана не найдется нескольких достойных претендентов на власть, и что нам нужно иметь несменяемое руководство, то он может так считать, поскольку это является его частным мнением. С позиции же конституционного /государственного/ права, прерогатива принадлежащая исключительно народу, не может передаваться в руки отдельного лица, поскольку тогда государственная власть превращается в фикцию, переходя в разряд режима личной власти. 4. Сама постановка вопроса о продлении полномочий путем изменения Конституции представляет собой юридический нонсенс. Ни одно правовое государство мира не пойдет на снижение правовых критериев в угоду лозунгу о незаменимости первого лица. Из теории государственного строительства и практики государственного строительства следует, что "инициатива" придания правителю продленного - пожизненного статус-кво исходит не от народа, она навязывается народу теми, кто узурпирует /присваивает/ государственную власть. Таким образом, изменение статьи 55 автоматически лишает юридической силы статью 2, делая ее положения бессмысленными. В свою очередь, это подрывает статус Туркменистана как демократического государства, закрепленный в статье 1. В результате рухнет весь каркас государственно-правовой системы Туркменистана.

5. Ограничение срока пребывания у власти исходит из мирового опыта развития Конституционного /государственного/ права. Как хрестоматийный можно привести пример с поправкой к Конституции США, ограничивающей президентские полномочия двумя сроками. Поправка была принята вскоре после того, как

Франклин Рузвельт был в четвертый раз избран на высший государственный пост. При всем уважении к личности президента американцы не захотели повторения подобного правового казуса. Пролонгация властных полномочий это одно из проявлений монополии. Независимо от того, каким способом она достигнута,

монополия на власть тормозит прогресс общества в том плане, что порождает сеть мини-монопольей во всех

сферах государственно-политической жизни страны. При этом личные качества первого лица не могут служить гарантией от злоупотреблений на местах. Длительное отсутствие ротации на вершине власти вызывает застой всей системы власти, что ведет к росту произвола, диктата, круговой поруки на разных этажах государственного управления.

Первопричина Попытки переориентировать конституционный строй от авторитарного к демократическому, от «права силы» к «силе права» терпят провал в ряде стран СНГ потому, что конституционализм в бывших республиках Союза, провозгласивших национально-государственную независимость, пребывает в неразвитом, угнетенном состоянии. К примеру, основная часть населения Туркменистана, отмечавшая День Советской Конституции как праздничный, выходной день, в то же самое время ничего не знала о предназначении /и вообще о существовании/ Конституции Туркменской ССР. В этом главная особенность туркменского конституционного процесса, взявшего старт даже не с нулевой, а с минусовой отметки. Туркменская конституционная идея, если она когда-то и была, бесследно растворилась в советском правовом нигилизме, истоки которого были закреплены в знаменитой 6-й статье Конституции СССР.

Коммунистическая монополия на власть, безраздельно верховенствуя над государственным /конституционным/ правом, принуждала общество чтить абстрактные идеи, но не конкретные законы, что низвело Основной Закон до положения пустой декларативной бумажки. Поэтому Конституция Туркменистана 1992 года была воспринята в туркменском обществе не как высший правовой акт, а как

очередная деталь национально-государственной символики. Подобное отношение отличает не только массовое сознание: понятие о Конституции – что это такое, зачем она вообще нужна – не усвоено в самих властных структурах. Инерция коммунистического в сочетании с динамикой национального создают предпосылки для функционирования уже своего собственного пренебрежения к праву, “независимого” правового нигилизма. Так, в ходе недавних предвыборных выступлений будущие парламентарии заверяли исполнительную власть в своей преданности ей; не обошлось и без высказываний в пользу пожизненного президентства. Люди, предварительно назначенные, а затем избранные в законодательную власть страны, не имеют элементарных представлений о конституционном праве, о современном государственном строительстве /хотя такой уровень “социально активных” соотечественников вовсе не отражает истинного интеллектуального уровня нашего общества/. Тем временем тенденция подмены правовых норм пропагандистской риторикой набирает силу. Демонтировать систему конституционного /государственного/ права Туркменистана призван, в частности, туркменчилик – нормативно-этический кодекс туркменского народа. По аналогии с английским Common law он вместе с обычным правом /адат/ представляет собой элементы неписаной конституции туркмен. Следует отметить, что основополагающий посыл Конституции 1992 года /источником власти является народ/ полностью совпадает с отношением туркменчилика к природе и месту власти в общинном устройстве. Однако в рассматриваемом случае национально-историческому фактору отводится роль, подчеркиваю, разрушителя основ нынешнего конституционного строя.

Чтобы не быть голословным, прилагаю одну из публикаций туркменской прессы. Преднамеренно или нет, но в ней синтезируются несовместимые категории – выборная должность /президент/, родственная принадлежность /отец/,

положение старшего в социальной, иерархии туркмен прошлого/кетхуда/, - под которые подводится единый знаменатель в виде пожизненного статуса. И это притом,

что туркмены всегда осознавали брэнность, преходящестъ мирской суеты и потому никогда и никого не возводили при жизни в культ. Термин "отец народа /нации/" также привнесен извне - это отчасти атавизм времен сталинизма, отчасти самодержавия, у которого большевики позаимствовали для своих вождей амплуа

царя-батюшки, а отчасти пример Ататюрка, параллель с которым не корректна ни в научном, ни в военно-политическом измерении. Но суть проблем туркменского конституционализма, конечно же, не в копировании терминов. Деградация конституционного строя грозит первым делом сузить правовое поле

Туркменистана, что чревато как бесправием общества при нынешней власти, так и беззаконием в отношении нее самой со стороны следующей власти. По свидетельству мировой практики, коллизии нередко ведут к отказу страны от ранее принятых международных обязательств, денонсации двусторонних и многосторонних

договоров, соглашений и проч./Вот почему я ставлю в известность дипломатов о нашем, казалось бы, сугубо внутреннем деле/ Объективную характеристику состояния конституционного процесса в Туркменистане завершает факт отсутствия здесь, как и в СССР, структуры конституционного контроля. Но если советский псевдоконституционализм был вызван монополией КПСС, то отсутствие органа по защите Конституции Туркменистана компенсируется национально-патриотическими лозунгами. Иными словами, у нас нет даже намека на какой-

либо правовой барьер, который смог бы воспрепятствовать произвольному, а в итоге преступному экспериментированию над основами общественно-политического строя.

Резюме

Итак, после семи лет своего существования туркменский конституционализм подошел к стадии самоотрицания. Проверка Конституции на прочность - пожалуй, это будет первым по-настоящему серьезным испытанием для общества за все время, прошедшее со дня провозглашения независимости. Право народа быть источником государственной власти /ст.2/ вкупе с ограничением сроков пребывания у власти /ст.55/ являют собой узловую конструкцию государственного /конституционного/ права Туркменистана. Изменяя ее, мы не совершенствуем Конституцию 1992 года, мы эту Конституцию упраздняем. Такие действия адекватны действиям организаторов государственных переворотов в развивающихся странах, где захват /присвоение/ власти ведет к отмене действующей Конституции. В итоге государственная власть окончательно лишается легитимности и уподобляется "изделию одноразового пользования". Смена власти превращается в игру без всяких норм и правил и нередко приводит к становлению нового общественного строя как антипода предыдущему. Из опыта новейшей истории видно, что далеко не всем народам удавалось выбраться без потерь из правового тупика, куда их заводили власти при попустительстве международной политики. Первый шаг в этот тупик, напомним, начинается с неуважения к собственной Конституции. Тем самым, общество, в данном случае мы – народ и власть Туркменистана, подвергаем себя и потомков риску потерять государство.

17 декабря 1999г.

Ёвшан Аннагурбан

БАР УМЫТ ХАЛКЫҢ ГАЛКЫНМАГЫНДА

*Кырк ойнашлы хатын ягшыдыр, билиң,
Шереңиз, көп тилли кетхудалардан.*

Магтымгулы Пырагы

Сайлавлар, сыпайырак айдаңда, Ныязовың нобатдакы пыррылдыгы болар. Бу озалам кән гезек шейле болды. Муны менем билйән, улы илем билйәр. Онсоң юрдуң дашында отурып, юрдуң ичиндәкилере эйдиң я бейдиң дийип отурмагың манысы ёк. Дийәнде-де, хич ким гымылдап билмез. Халкың гымылдамазлыгы үчин Ныязов 8 йыллап хақыкы фашистик сыясат алып барды. Онуң фашизми биканунчылыгың культуны дөрөтмекден, юрды тоздурмакдан ве халкы ач даңып, женаята ковмакдан, нешекеш этмекден башланды. Хәзир юртда, кәбир маглуматлара гөрә, 300 мүнден ярым миллионга голай нешекеш бар, хер гижегүндизде тонналап неше сарп эдилйәр. Шу 8 йылың довамында кән гезек ун, чөрөк, шекер, арак, чилим ве бейлеки өнүмлерің гытчылыгы болды. Канунчылык дүйпден гахата чыкды. Эмма екеже гезегем неше гытчылыгы боланок. Ол кадалы, вагтлы-вагтында ве герегинден хас артык мукдарда контейнерлер аркалы гетирилип дур. Аракдан-шерапдан арзан сатыляр. Тойларда, отурышыкларда, башлыкларың мейлисінде неше хөкманы хеззете өврүлди. Онча мукдардакы нешәниң сатан арасына салнып гетирилмежеги, юрдуң милли ховпсузлык комитетинден, полициясындан, президентден яшрын ерлешдирилмежеги аян зат. Икинжи бир тарапдан, өлмез-өдүден сәхел говрак яшажак болсаң, ягны бизнес я овнук телекечилик билен мешгуллансаң, везипеде отурсаң, хөкман кануны бозмалы. Соңкы 8 йылда Түркменистанда канун эсасында хич бир иш этмек

мүмкин болмаз ялы механизм дөрөдилди. Ислендик гымылда гаршы эмили пәсгелчиликлер ясалды. Ол пәсгелчиликлерден гечмек үчин улы мөчберлерде пара бермели. Нетижедә, паракорлук мөвжеди. Паракорлук мөвжедилен ерде болса, ол я-да бейлеки ише гатнашян адамларың арасында арасасы галмаяр. Бу механизми дөрөден президент ве онуң режими. Ол муны өз хөкмүрованлыгыны узалтмак үчин дөрөтди ве ондан хәзир уссатларча пейдаланяр. Башыны галдыраны түрмә оклаяр. Кәте ики мүн доллар пара алан өвренже кибечилери паш эден боляр. Йөне олары деррев азат этжекдигинем айдыр. Эмма гошалап көшк салнып, әрине хем гиевисине "Мерседес" эчилйән баш прокуроры сылаяр. Онсоң бу юртда президентің гөзүне ярамадык ислендик адам женаятчы, ышарат этдиги, аягыңы саллап гидибермели. КНБмухаммет Назаровың түрмесине бир гиреңсоң болса, өлмез-гүлмез эдилмежек болсаң, ислендик кагыза гол чекерсиң. Өзүң өзүңи гаралап гөркезме берерсиң. Эмма канун бар юртларда өзүңе гаршы гөркезме бермек, ягны өзүңи өзүң гараламак диен зат ёк. Себәби бу ягдай кануның ёюлмагына, айыпланяның гыналмагына ве өзүңе гаршы гөркезме бермәге межбур болмагына, хақыкы дерневиң гечирилмезлигине, көп халатда болса гүнәкәриң көлегеде галып, бигүнәниң янмагына гетирйән шертлери дөрөдйәр. Шонуң үчинем хақыкы демократияда айыпланяның өзүңе гаршы берйән гөркезмесини оны гараламак үчин субутнама эдип уланмак маслахат берилмейәр. (Бу канун, Конституция боюнча Түркменистанда-да шейле!) Түркменистанда болса, айыпланяна илкинжи минутлардан этмедик гүнәсини боюн алмагы ве

президентден өтүнч сорамагы маслахат берйэрлер. Соң бу маслахат гынамалар аркалы довам этдирилейэр ве айыпланян ислендик махрумчылыга кайыл боляр. Бу усулың аркасында президентиң алып барян биканунчылык сыясаты дуряр ве Ныязов айыпланянлара эдену-этмедик гүнәсини боюн алдырмак хем тоба этдирмек йөрелгесини өз хөкмүрованлыгының өмрүни узалтмагың бир шерти хөкмүнде уланяр. Шу ягдай себәптем халкың бир бөлеги түрмелерден гечди, бир бөлеги нешекеш болды, ене бир бөлеги болса неше ерлейжи, парахор ве бейлеки угурларда канун бозан болды. Бу билнип, йөрите эдилди. СССР дөврүнде халкың ойланмазлыгы үчин араккешлигиң өрнедилиши ялы, биканунчылык ве нешекешлик өрнедилди.

Ене бир айтмалы зат, жемгыетиң соватлы хем тәсирли бир бөлеги я-ха аңлы-башлылык билен, я-да налажы ягдайда Ныязовың шу механизминиң аркасында дур. Олар бу антихалк механизми аркалы дөвран сүрйэрлер.

Айдалы, юртда йылда мүнлерче адам йүз мүнлерче доллар мөчберинде пара берйэр ве аляр. Себәби дийсең, шонсуз гымылды мүмкин дәл. Бу оларың жуда говы болмаса-да, гарамаяклара гаранда гаты говы яшаяндыгыны, Ныязовың режиминден гөненип йөрөндигини ве оңа гаршы гитмежекдигини аңладяр. Бу мүнлериң үстүне соңкы бәш йылда иши шовланларың, ягны ресторанжык гурнанларың, ол я-да бейлеки дашары юрт фирмасы билен чатлышанларың, контрактларың гырасындан илишенлериң, атув жезасындан сыпдырмага мүмкинчиликли ве гүмрүк, ИИМ, КНБ ялы ерлерде ишләнлериң жеми саныны гошсак, отуз-кырк мүн адам боляр. Шол отуз-кырк мүнүң якынларыны хем гөз өңүнде тутсак, бу сан йүз мүнден ашар гидибир. Бу йүз мүнүң үстүне олардан бираз пәсрәк яшаянлары, ол я-да бейлеки везипежикде отуранлары гошсак, жемгыетиң тәсирли ерлерде отуран бөлеги эмеле гелер.

Онсоң бу гүйчлери жуда аз санлы, халкдан үзне диен ялы херекет эдйән оппозиционерлериң гаршысына гоюң. Догры, оппозиция халкың нәгилеликлерине даяняр, халк бәхбитлерини өңе сүрйәр, хақыкат онуң тарапында диерсиңиз. Эмма халк шу вагта ченли шол хақыкаты голдаман, нейтраллык саклаяр. Хут шу ягдайлар нетижесинде-де халкың улы бөлеги криминал хөкүметиң сынасына өврүлди. Шонуң үчинем олар ол хөкүмете ислеселерем, ислемеселерем сес берерлер. Сес бермеселер, берди этдирилерлер ве шонуң билен ылалашмалы боларлар. Йөне бу гезек Ныязов олары сес бермәге межбуры гатнашдырып хем билер. Себәби халк инди ишини йитирмекден өңки йыллардака гаранда хас гаты горкяр ве диктаторың сайлава гелмедик ишинден гыракладылар диен екеже хайбаты хемме зады онуң хайрына чөзүп билер. Халкың гарамаяклар дийилйән арасса бөлеги бу затлара томашачы болар я-да хемишеки бипархлыгында галар. Кимси ишини йитирмекден, кимси ене бир затдан ховатыр эдип дымар. Дыммаса-да, бизиңки ялы, хич хили делилсиз-субутнамасыз гараланар, депесинден гум гуйлар, Дурдымырат Хожамухаммет ялы дәлихана атылар, Хошалы нересе ялы асылар. Догры, өйүнде, аз санлы ынанышян адамларының янында кәйиненлер хем болар. Дашары юртлара гачанлара сөгөрлер. Оларам хич зат эденоклар-айт диерлер. Шейдибем хемме зат өңкүлигинде галар. Шонуң үчин Ныязовың кандидатларыны хәзирден гутлаймак галяр. Гой, оларам бирселлем халкың өмрүни огурласынлар.

Ил ичинде айдылышы ялы, сәхеги белленен болса, гызам чыкарылар, тоям совлар. Ил-гүнем ене өз гүзераны билен болмалы бор. Ондан өтри биз умумытүркмен меселелери барадакы гүррүңи довам эделиң. Бу меселеде соңкы дөвүр дашарык гиденлер кән агзаяр. Биринжиден, асырың башындакыдан тапавутлылыкда, асырың ахырында түркменде сыясы иши үчин юртдан чыкан адам гаты аз. Айдалы, совет Түркменистанындан чыканлар ики элиң бармагының санынының төверегинде.

Элбетде, Эйрандан, Овганыстандан чыканлар көплүк. Эмма оларың арасында ресми Түркменистан билен терс болмазлык үчин сыясата гатышмаянларда, башизми голдап йөрөнлер-де етерлик. %өмлөп айдыланда болса, битеви хем умумытүркмен меселесиниң дашына жемленишик процесси гаты хаял баряр.

Бу ягдай милли аңың дережесини гөркезийнлиги үчин гынанчлы. Эйранлы, овганыстанлы, түркменистанлы түркменлер ата ватан Түркменистанда кануны, демократик дөвлет гурмакда бирлешен тагалла гелмек барада аз гызыкляярлар я-да жуда үзнеликте, аз нетижели херекет эдйэрлер, умумытүркмен меселесини өңе сүрйән улы фондлар, кассалар, газет-журналлар дөредип билмейэрлер. Ёгса, мүмкинчилиги боланлардан хер он секиз яшан дашары юртлы түркмен айда он доллардан окланда-да, эгер китап, газет меселесинде элипбий кынчылыклары бар дийленде, аудио-видео кассеталар аркалы умумытүркмен меселелерини вагыз эдип болжак. Бу меселә адамларың үнсүни чекип болжак. Эгер бир меркез дөредилип, шол меркезин адындан сесли журналлар тайярланса, хэзирки заман дүйнэсинде яшамак үчин зерур болан практикы меселелер маслахатлашылса, дүрли пикирлер яйрадылса, пикир алшык гуралса, дүшүндирилсе, Пагыстанда, Овганыстанда, Түркменистанда, Эйранда көсенйән түркменлере рухы голдав эдип болжак. Бу ерде дил умумылыгындан пейдаланып болжаклыгы көре хаса. Эгер пул меселеси кын, адамларың пул чыкарасы геленок я бу меселеде башгалара ынананок дийилсе, умумытүркмен меселелери боюнча бүтинтүркмен геңешчи гурамасы диен ялы пикир сорашык гураян жемгыет-де дөредип боларды. Бу гураманы диңе интернет аркалам ишледип болжак. Эмма бу угурда эдилйән пикирлер даш-төверегинден голдав тапыберенек. Шонуң үчинем түркменлер улы хем өсен дүйнэниң ичинде гайып йөрөн сыпалжыклардан энайы дәл. Оларың чагалары өз эне диллерини йитирйэрлер.

Дәп-дессурларыны, медениетлерини ундярлар. Дашары юртда бизиң сыясы партияларымызың дөрәбермейнлигиниң бир себәбем шу меселелер билен баглы. Адамлар бир-биреге кәте умумы ишин бәхбидине-де голдав бермекден сакляярлар. Мен пылан вагт пылан эдемде, ол пылан этмеди диен ялы гүррүңлер эдйэрлер. Бу ерде бейлеки бириниң я бейлеки бир тирәниң абрайының гөтерилип, гүйжүниң артып гидибермегинден габанчмы-горкы дуюлян халатларам бар. Эгер Ныязовың газетлеринде оппозициядакылара төхмет атылса, шоңа гушы учуп отуран илдешлерем душяр. Догры дүшүнилмеги герек, биз бу гүррүңи айратын алнан бир адамың айбы я кемчилиги боланы үчин диле гетиремзок, белки-де бүтинтүркмен айбы хөкмүнде, ондан сапланылмагының хатырасына айдырыс. Эйсем биз нәме үчин диңе Ныязовың кемчиликлери барада гүррүң эдип оңмалы. Белки, ол кемчиликлер бизиң өзүмизден, өз бәхбитлеримизе ве абрайымыза умумыхалк бәхбитлеринден ве абрайындан үңе чемелешйәндигимизден гайдяндыр...

Эгер гурамачылыгы ёла гоюп болса, дашары юрт түркменлериниң улы хем тәсирли гүйже өврүлмеги, Түркменистаның ичиндәки вакалара оңын тәсир этмеги мүмкин болмадык бир зат дәл. Эзем хэзир шуңа гүйч-де етерлик, серишде-де топлап болжак. Эсасы геп ынанышмакда, бир пикире гелмеги башармакда ве овнук гүррүңлерден хем бәхбитлерден ёкары галмакда.

Ялңышмаян болсак, илдешлеримизде голдав берен я бержек адамсының эртеки гүн хакыкы демократ, ватанчы болжагына, кануның культуны дөрөтмәге хызмат этжегине, диңе өзүниң хем якын төверегиниң аладасы билен болмажагына ынам аз.

Бу чәклиликлерин үстесине, дашары юртда-да сыясы иш билен мешгуллансаң халап бараноклар. Сен гелен ериң кадасы билен болмалы. Дил өврөнмели. Иш тапмалы. Хатда кәте сең өңүңде өңки дурмушыңы. ишини унут дийлен ялы талаплар хем гоюлжак боляр. Галыберсе,

телефон, интернет, почта диен ялы гымылдыларам уллукан пула дуряр. Дурмушам гаты гыммат. Айдалы, баш адамдан ыбарат машгала Түркменистанда айда 50-60 доллара яшап билиён болса, Норвегияда 1,5--2000 доллара гүн айлаяр. Башга бир тапавуды, Норвегияда яшайыш минимумы үчин Түркменистандакы ялы женаят этмели дәл, КНБ билен полициядан горкмалы дәл, президентиң өнүнде маймын болмалы дәл. Бу ерде биз ялы гелмишек ишсизе-де айда 2-3 мүн доллар мөчберинде пул берилйәр. Эгер иш тапып, говы газанжың бар болса, дөвлет он баш йыллык мөхлет билен ярым миллион крон мөчберинде кредитем берйәр. Чага доглана, кырк мүн крон пешгеш берилйәр. Чагаңы мугт окадьярлар, окувың дашындан башга бир хүнәр өвренжек дийсе, пулуны төлейәрлер. Пенсионерлер мүн доллардан ашырып пенсия алярлар, үстесине көп харчларам ярпысына. Бу ерде кын шертлерде ишлейәнлер, айдалы деңизде небит чыкарян ишчилер 15 мүн доллардан ашырып айлык алярлар. Ёгса, Норвегия өз тебигы ресурслары боюнча Түркменистандан кән гарып, ериң бары-ёгы дөрт процент төвереги экине ярамлы. Я бу ерде интеллектуал потенциалам биздәкиден артык дәл. Асырың башында ачлык боланда, миллетиң ярысынданам көпүси юрды ташлап гидипдир. Шонуң үчин хәзир дине Америкада 5 миллиона голай норвег яшаяр, Норвегияда-да шончарак миллет бар. Хәзир бу юрда небит чыкарып баянлыгы үчин Европадакы гөк гөзли араплар дийәрлер. Норвегияда небитден башга хас бир нетижели зат уланылян ыкдысады тежрибе. Ол тежрибеде Түркменистандакы ялы мугт я арзан диен зат дүйпден ёк, хемме зат гыммат ве гаты гыммат. Юрдуң өзүнден өнйән агач өнүмлери билен деңизде долуп ятан балыгам гыммат, Түркменистандакы гаты кән эссе көп өндүрилийән электрик энергиясам гыммат, гечжек көпрүңем, машын гойжақ ериңем, янгыжам, мүнжек автобусыңам гыммат. Салгыт гаты ёкары.

Шонуң билен бирликде-де Норвегияда гарып ёк. Пенжирелерине демир гөзенең отурдып йөрөнөм ёк. Ишсизлик бар, эмма олар яшайыш минимумының я-да соңкы ишлән ишиндәки айлыгының дережесинде социал көмек берилйәр. Өзем бу көмек кишә миннетсиз, хер айың бирине банк хасабыңа гелйәр. %оенаятчылык иң пес дережелерде. Бу ерде сенден корольң адыны сораянам ёк. Гайта король барада мыш-мышлар журналы чап эдилйәр. Йөне, Түркменистанда пикир эдилши ялы, сыясы иш үчин серишде сомлап йөрөнөм ёк. Бу меселе гаты кын. Онсоң эден-этжек ишиңи чагаларыңа берилйән чөрек пулдан кесип, башыңи этегинә салып этмели.

Галыберсе, хич бир дашары юрдуң арасса ынсанперверлик нукдай назарындан босгун кабул этмейәндигине, бу ерде кесекиң бетбагтлыгындан неп гөзленйәндигине, хер бир юрдуң өз ыкдысады яраларыны бежермек ислейәндигине хем дүшүнмек герек. Шейле ягдайда дашары юрда зордан гүн айлаян баш саны түркмен өзи үчин хич хили гымылды этмейән миллете көмек эдип билмез. Онсоң оларың аглабасының болманда өз чагамы окадьян, халк дийип өлүп гидемде-де шонча пейда эдип билжек дәл диймесине нәдогры дийип боланок.

Гынансак-да, түркменде оппозицион ише өмүр я голдав бержек адам жуда аз. Белки, муңа бизиң хениз аңымыз етенок. Хер ким жүби бәхбидини өңе тутяр. Эгер жүби бәхбиди умумы ил бәхбиди билен, шахсы абрай-мертебе улы илиң абрайы билен утгашдырылса, бу ерде айып зат-да болмазды, бу гүнки кынчылыкларам болмазды. Бу бир.

Икинжиден, Түркменистанда я Орта Азияда демократия болмагы хайсыдыр бир дашары юрда гаты герекдир диен легенда-да оппозициядан гудрата гарашандан говы дәл. Әхли урушларың аңырсында зат барадакы даваның ятышы ялы, әхли сыясатларың аңырсында-да бәхбитлер ятыр. Элбетде, умумыадамзат бәхбитлеринден угур алынса, бу ерде айып задам ёк. Йөне стратегия хем тактика, манёвр хем айлавлар диен ялы кичижик бәхбитжиклере, вагтлайын саясата, жүби аладаларына ковалашылса, совук

уршуң гутарандыгы барадакы гүррүңлер өз-өзүндөн эртеки болуп галар. Эйсем, хэзирки заман дүнъесинде-де, гечмишде-де акыллы-башлы сыясат ёк, хапа оюн бар, ынсан бетбагтлыкларының әхлиси шол оюндан гайдяр дийёнлер долы бимамла дийип боланок. Херниче гынансак-да, адамзат кәмилликден даш. Сыясатчылар болса асла кәмил дәл. Себәби олар хемише везипе сакламак, хөкмүрован болмак ислейәрлер, өзлерини кәмиллешдирмәге вагтлары болмаяр. Ныязов ялы ёлбашчыларың ёкары окув жайларында философия ялы бидерек предметлери азалдың диймесем шол бикемаллыкдан.

Пикиримизи довам этдирсек, хэзир Түркменистана бал гөзлейән ары ялы чозан дашары юртлулара Түркменистаның байлыгы герек, өзем арзан бахасындан герек дийёнлер хақыкатдан гатыбир даш дүшеноклар. Дашары юртлара хақыкатданам өз малларына ер, базар, ишчилерине иш тапмак герек. Кәбир дережеде хапа пуллары ювмага-да ер герек, өз юртларындакы улы салгытдан сыпмак герек. Хэзир Түркменистанда бу затларың хеммесине ёл ачык. Садака берилмегем шонуң үчин. Хас догрусы, ол садака дәл-де, пара. Ягны, президентден хем онуң биканун хөкмүрованлыгындан пейда гөрмек, халкың рысгына токунмак үчин чыкарылян чыкдажы. Эгер дашары юртлы шол берен садакасыны эссеси билен ызына алжагыны билмесе, садака бермейәр. Демократия, метбугат, пикир, партиялар азатлыгы, хақыкы халк хәкимиети болса, бу оюнлары эдип боланок. Шонуң үчинем демократия дийип өлүп гидйёнлериң чагасына хич ким садака беренок, алтына чүмүп отуран хөкүмдара садака берилйәр. Галыберсе, дашары юртлы иш адамларының аркасында көпленч Озал, Рафсанжаны, Демирел, Менем, Ширак ялы улы дөвлет адамлары дуряр. Онсоң бу ерде нәхили бәхбитлер хақында гүррүң баряндыгы барада халкың өзи пикир эдиберсин.

ОБЕСЕ хем ёкарда айдылан жүби бәхбитлеринден долы халасдыр дийип

болмаз. Онсоң онуң Ныязовың биканун хөкүмети билен дил тапышып йөрмеги өз-өзүндөн дүшнүклидир. Муны голайда болан Стамбул саммитем гөркезме кемини гоймады. Гөрлүп отурылса, ынсан хукуклары, боюн алнан борчнамалар хич затдыр. Бар геп небит-газдадыр. О ерде Ныязовы женаятчылыгыны довам этдирмәге рухландырып гойбердилер. Шонуң үчинем ол геле-гелмәше өз жынысы азгынчылыгыны канунлашдырмак барада гүррүң эдип башлады. Он алты яшыны долдуран гыз чагалара гөз дикйән азгынларың хыллыгыны акдырды. Эмма бу Нывязовдан гарашылмаян тәзелик дәлдир. Ол озалам экрандан яш гызлардыр тиръегин кейпи барада нутук сөзләпди. Онсоң бу гидишде, овган пуштунларындакы ялы, бечебазлыгы канунлашдырса-да, Ныязовдан гең дәл.

Шейле президент билен дил тапышыян ОБЕСЕ арзыңы диңлән болар. Белки, кәбир говшажык чәрелерем гөрер. Йөне бу затларың хеммеси гөз үчиндир. Аралыкда стратегия хем тактика, оюн бардыр. Бейле ягдайда хич бир диктаторы, гой ол Саддам я Милошович, Сапармырат я Керимов болсун, тапавуды ёк, асла пәлинден гайтарып болмаз. О чәрежиклер билен халкам халас болмаз. ОБЕСЕ я-да бейлеки халкара гурамалар бу ягдайы билмән дуранок. Олар Түркменистаның президентиниң биканун отурандыгынам, совгат я садака дийип пара аляндыгынам гаты говы билйәрлер ве бу меселелериң хеммесини түркмен халкының өзүне гойярлар. Себәби дийсең, бу ОБЕСЕден өнүрти халкың иши. Эгер халк шейле биканунчылык билен оңшуп отуран болса, ОБЕСЕ нәме этсин диен сораг өз-өзүндөн йүзе чыкяр. Галыберсе, ОБЕСЕ билен баглы дөвлетлериң херсиниң өзүниң проблемасы етик. Түркменистан оларың ядына кәте диңе йыгнак гутарянча дүшйәр.

Элбетде, бу пикирлерден соң бизи пессимистликде айыплажаклар-да тапылса тапылар. Йөне геп пессимистликде-де дәл, оптимистликде-де. Биз инди хемишеки түркмен хыялбентлигинем, өвүнженлигинем гоймалы. Реалист болмалы. Ондан өтри ене бир мөхүм фактора үнси чекелиң. Ол фактор башизм режимини хеммелерин

йигренйәнлиги билен баглы. Эгер мен ялнышмаян болсам, башизми Министрлер кабинетиниң башлыгының орунбасарларам, министрлерем, ховпсузлык ве хукук угурларының жогапкәр ишгәрлерем, хәкимлерем, дашары юртлардакы илчилеримизем, баш редакторлардыр артистлерем йигренйәрлер. Суд, прокуратура, полиция, түрме ишгәрлери болса, режимниң өзлерини эртеки гүнүң өнүнде женаятчы эдип гоянлыгы үчин йигренйәрлер. Режим бу адамларың хич биринде мертебе, абрай гоймады. Мунуң үстесине, олар диктаторың өзлерини ислендик пурсатда пида бермәге тайярдыгыны, масгаралап ишден ковуп билжекдигини ве муңа элмыдама эсас тапжакдыгыны, хатда түрмә басайын дейсе-де башаржакдыгыны гаты говы билйәрлер. Бу соңкы секиз йылда көплер үчин дүшнүкли болан хақыкат. Бу хақыката дүшүнмейән диңе бир өзүм баярын хем аман галарын өйдйән акмаклардыр. Йөне олар бу хақыката диңе өз башларындан дүшүлйәнчә дүшүнмән билерлер. Оңа болса хич киме кепиллик ёк. Бу гараңкылыга мысал хөкмүнде диңе бир пикири айтмак етерлик: тайып-тайып гиден хәкимлердир министрлериң хеммеси ишинде дүйпли кемчилик гойберен адамлар болдулар, бир кемчилик гойбермейән Ныязов болды. Эмма ол тайдырылан адамлар хениз өз ягдайлары билен разылашян шекилли. Диймек, йигренчлерини-де ичлеринде саклаярлар. Бу йигренжиң өсийәндигини ве гүйчленйәндигини гөркезийән фактордыр. Диймек, бу йигренч эртир айылганч гахар-газаба-да өврүлип билер, жемгыетде улы партлайыш-да дөредип билер. Я-да болмаса, газанжыклы харбыларың Ашгабада тарап яраглы йөриши ялы, дүйпден гарашылмаян вакаларың гурамачылыклашдырылмагы, гүйч министрликлериниң ишгәрлери тарапындан дөвлет агдарылышыгының гурналмагы гаты мүмкин. Эмма хәзирликче бу затлар ёк. Оңа дерек барха аграмыны артдырян, милли мертебәни

дүнийә вежера эдйән президент бар. Диңе шунуң өзи хем халкың галкынмагына себәп болуп билер. Бу ягдай демократия гелйән юртларың хеммесинде диңе ялы кануналайык ве тебигы процесдир. Шейле пажыгаларда улы гандан ве заячылыкдан диңе халкың пайхасы гутарып билер.

Биз бу узын сөзүмизниң ахырында еке-тәк бир зады айдып билерис, олам демократияның түркмен халкының өзүне гереклиги. Эгер ол халк ерасты хем ерүсти байлыкларының, өз аң хем мертебе дережесиниң мүмкинчиликлерине гөрә яшамак ислесе, биканун хөкүмети коvmалы. Илки биленем садакачы Ныязовы, Межлисиң, КНБ-ниң, ёкары судуң башлыкларыны, баш прокуроры, Касымовы суда чекмели. Кимиң хақыкы хем улы мөчберлердәки неше сөвдегәридигини, кимиң бу харамлыкдан нәче пул йыгнандыгыны паш этмели. Ёгса-да гулкайыл болуп, чагаларың гелжегини криминал жемгыете берип, хачан бир гудрат болаярка дийип, ачжа отурмалы. Бу хәзир шейле, энтежиклер шейлелигине-де галса герек. Себәби халк өзүни бир битеви дуянок, айры-айрылыкда өлдүрилийәнини болса гөрмезлиге хем билмезлиге саяяр. Ягны, өлдүрилийәнлиги өлдүрилийәнлериң өз иши дийип билйәр. Бизиң интеллигенциямызың арасында, хатда васпчылыга гошулмаянларың ичинде-де хак сөз үчин түрмә дүшене бегенип, КГБ-де пыланың инегини товляямышлар дийип хешелле какып йөрени аз дәл. Обаларда болса, пылан ерде дөрдүнжи класда окаян билгич дөрәпдир, пылан молладан дога алжак дийип, өлүп етен айлыкларыны ниреде бир өзүче ёк бисовада элтип берйән моллумлар бар. Языжылар болса, бар, президенти налач өвсүнлер, шол билгичлер, моллалар барада-да өвгүли макала язярлар. Бу ерден юрдун ичиндәки сыясы дүшүнже билен дашындакы дүшүнжәниң арасындакы багланышык гөрүнйәр. Бейле ягдайда халка көмек эдип болмаяр. Шу агыр ягдаям ене кичижик жүби бәхбитжиклериниң пелтесине яг дамдыряр. Кичижик жүби бәхбитжиклери улы дөвлет сыясатына өврүлен ягдайында болса, не Овганыстанда уруш гутарар, не-де

Чеченистанда. Гайта, биз муны асла арзув эдемзок, башга ерлерде-де бела дөмер.

Ажы хакыкаты айтмак агыр, йөне ондан гачып гидере ер ёк. Гечмишде адамлар дурмуш хакыкатындан гачмак үчин эртеки динлөпдирлер. Хэзир шейле эртекичиллиги күрси эелэн сыясатчылар билен сатлык журналистика ерине етирйэр. Ким ислесе, динлесин отурсын. Себэби дурмушы гөреш дийип кабул этмек кын, оңа гайрат герек, гүйменже, вагт гечирмек дийип кабул этмек болса еңил. Хэзир көплер икинжини сайлап алярлар. Ёгса бу затлара гарамаяк дийилйэниңем аклы етйэр, акмаяк дийилйэниңем. Йөне бу затларын хеммесиниң соңы бар. Сэхел үшүги болан бу гидишде чагаларымыз нэхили яшар, гелжек нэхили болар дийип ойланмалы! Дүнийэде Овганыстан, Пакыстан, Чеченыстан, африка юртлары ялы, гаты агыр ягдайда яшаян миллетлер бар. Гоңшы Эйранда ил-юрт диййэн интеллигентлериң дамагына пычак гойярлар. Түркменистанда олар барада етерлик информация ёк, Европада

хеммесини гөркезип отырлар. Ол тозгунчылыга хем вагшылыклар хатда телевидениеде серетмегем айылганч. Гөрйэн затларыңдан дөпе сачың сых-сых боляр. Шол тозгунчылыга, бисоватлыга хем биканунчылыга гайтмажак болсак гымылдамалы! Ол тозгунчылыкда, мөжек канунда бизиң чагаларымыз яшап билмезлер. Муңа хатда шу гүн пул, байлык топламага етишенлер хем дүшүнмели. Түркменистанда хэзир шол тозгунчылыга хем бисоватлыга доланышың хемме аламатлары бар. Ол тозгунчылык эртир Ныязовың аркасында дурянларам, үйтгешигрэк жайжагаз салнанларам, ресторанжык гурнанларам, фирмажык йөредйәнлерем, паражык алянларам аяп гоймаз. Дуршуна биканунчылыга югрулан жемгыет хеммелер үчин дең дережеде, барлылар үчин болса ики эссе ховплы болар. Бу меселелерде бизе дашардан көмек гелмез. Бар умыт халкың өзүнде, ислендик азат яшаян халк ялы вагтында галкынып билмегинде! Вагты гечирилен иш соң хас кын битйэр...

30.11.99.

ТҮРКМЕНИСТАНЫҢ ХАЛКЫНА ве ХАЛК МАСЛАХАТЫНА ГАТНАШЫЖЫЛАРА ЙҮЗЛЕНМЕ

Халк маслахатының 27-нжи декабрда болжак межлисинде Түркменистаның Конституциясына үйтгешмелер гиризмек билен өмүрлүк президент диен антихалк дүшүнжэни канунлашдырмак юрдумызың гелжегине улы ховп саяяр!

Өмүрлик президентлик ялы антидемократик дүшүнжэниң зораякдан канунлашдырылмагы түркмен дөвлетини хукук дөвлети болмак мүмкинчилигинден долы махрум эдйэр. Себэби дийсең, әхли хак-хукук бир шахсыетиң элине жемленен ягдайында кануның ишлемиги асла мүмкин дәл. Эгер кануны бир адам ислесе ыкпар эдип, ислемесе-де инкэр эдип билйән болса,

ягны онуң шейтмэге мүмкинчилиги бар болса, онда ол канун бейлеки адамлар тарапынданам ислендик вагт бозулып я-да ёйлуп билер. Мунуң субутнамасыны биз гечен секиз йылың тежрибесинден гөрме кемини гоймадык. Йөне бу меселе тутуш юрдуң түрмэ өврүлмеги ве иң улы женаятчыдан башга ислендик адамың женаятчы дийлип түрмэ басылмагы билен чөклененек.

Биз бу гүн шу махал өмүрлик президент болжак болян адамың өмри паявлансоң гопжак говгалары гөз өңүне гетирмэге жогапкәрдирис! Шонуң үчинем гөп бу гүн дине Ныязовың говулыгы я эрбетлиги, акыллылыгы я-да өңденгөрүжилиги барада бармаяр. Бу ерде меселе хас улы ве ол бәш саны гарны доян адамың ислегиниң чыгрындан гаты гиң. Муңа дине халк маслахатының векиллериниң дәл, эйсем Ныязовың өзүниңем дүшүнмеги герек. Президент диен

везипәниң ыгтыярлылыклардыр хукукларындан башга уллакан тарыхы жогапкәрчилигим бар. Президентлик дережесине чыкан адам озалы халкың өңүнде, соң тутуш бир юрдун гелжегиниң өңүнде жогапкәр. Онуң шөхратпаразлыга я везипаразлыга, байлыга я ене бир зада гызып, ишден айрылмага горкуп акылыны йтирмәге хакы ёк! Ынсан өмри гаты чөкли. Хеммелериң башы өлүмли. Мунда бакы адам ёк. Эйсем, өз өмрүнден соңкы дөвре хич кимиң жогап берип билмейэндигини гөрүп-билип дурка, Ныязовың шейле улы жогапкәрчиликсизлиге баш урмагы гаты гынанчлы. Ол шу ягдайлардан соң диңе өз президентлик дөврүне дәл, эйсем ондан аңыркы дөврүде болжак булашыктыклары-да гүнәкәр болар.

Гечен секиз йылың тарыхы түркмен жемгыетиниң ве оңа халк тарапындан векилчилик эден межлис эелериниң, халк маслахатының агзаларының дөвлет гурлушунда Конституцион дүзгүниң әхмиети барадакы меселә өрән юка ве йүзлей гараяндыкларыны, онуң дүйп манысына долы дүшүнмейәндиклерини я-да горкуларына дүшүнмедик боляндыкларыны гөркезди.

Совет дөврүнде биз улы бир империяның гырак четидик, колониал үлкедик. Конституцион дүзгүн дийлен дүшүнже биз үчин формал бир затды. Ягны, Конституция болса-да, онуң кән бир ойнаян ролы ёкды. Шонуң үчинем түркменлер совет дөврүнде-де, онуң өңүсырасындакы 100 йыл ичинде-де Конституцион канунчылык диен дүшүнжәни өз медениетине синдирип билмеди. Хас догрусы, муңа онуң мүмкинчилиги болмады. Индем шол мүмкинчилиги халкың элинден өз президенти аляр. Муңа ёк дийилмедик ягдайында bize хас агыр ыкбал гарашяр. Бу агыр ягдайың гетиржек бетбагтлыкларына аң етирмек үчин гоңшымыз Овганыстаның ыкбалына гөз айлаймалы. Тарыхда ол я-да бейлеки ялңышлыгың диңе башланмагы етерлик, соң ол хадыса себәп болан ягдайлар

ортадан айрылып, башга онларча сепәплер ве шертлер орта чыкяр. Муңа мысал ене Овганыстан. Ол ерде инди 20 йыл доган доганы гыяр. Илки уршы башлан себәплер 10-11 йыл мундан өң ортадан айрылды, ягны Орсьет өз гошуныны Овганыстандан чыкарды. Эмма шонда-да бу уршуң ене нәчә чекжеги белли дәл.

Конституцион дүзгүн ёк эдилен ягдайында, Түркменистаның диңе гоңшучылыктан янмагы-да болуп билжек зат. Эйсем биз Орсьет билен Эйраның арасында Түркменистаның ики бөлүшиленини, соңы билен совет Түркменистанына ве Эйран Түркменистанына өврүлен бир битевитерриторияның, бир битевитерриторияның, бир битевитерриторияның хенизем ики бөлекдигини гөрмән дурусмы? Бизиң башга-да бир топар тарыхы шертлер зерарлы Овганыстандакы ялы ички урша улашдырылмагымыз гаты болуп билжек зат. Муңа бахана нәчә дийсең тапылар. Мысал үчин, айдалы бизиң тире-тайпа өзболушлыгымыз! Чала говшадылса бир тарапа чекип дуран шовинистик пикирлер энтек жемгыетиң ичинде нәчә дийсең бар ве бу бизи гаты булашдырып билер. Биз өзүмизиң бу асгын тарапымызы диңе Конституцион дүзгүн, окув-билим, канунчылык ве демократия билен долдурмалы, хич бир жәхтден өмүрлик президентлик билен долдурмалы дәл!

Дүниәни бәхбитлер доландыряр дийип айдан киши мамла! Гечмишимизе ве шу гүнүмизе, белки-де тутуш гелжегимизе хем тәсир эдип дуран ички ве дашкы бәхбитлер bize бу ногсандан сапланып гидибермәге аңсатлык билен ёл бермез. Себәби бу ногсан бизиң медениетимизе, тарыхымыза орнашан ве ол бизиң ичимизде, аңымызда отыр. Онсоң онуң өжүгип гитмесине башда йөнекей везипе давасы гаты етерлик. Шейле ягдайда бу говга өмүрлик президент амананыны табшыран гүни өз-өзүнден пейда болмалы.

Конституцияда, эсасы канунда биз шу хили чатактыклары дөредип билжек ягдайларың өңүни алмалы, тутуш илиң ыкбалына дахыллы меселелерде иңнән берк болмалы. Шу гүнки эдилжек болшы ялы, хич бир жәхтден, хич бир адамың я-да

адамлар топарының бэхбиди үчин бидүзгүнчилиге ёл ачмалы дәл. Бидүзгүнчилиге ёл ачылмагы бизиң дөвлетимизиң гелжегини долы ховп астына саяяр, онуң йитип-ёк болмагының эсасларыны тайярлар.

Гечен секиз йылда тарыхы шертлер эсасында дөрән пурсаты уланып билмән, ягны шу ве шуңа меңзеш агыр меселелериң ортадан айрылмагына гетиержек демократик өзгеришлериң тогтадылмагына, бир адам тарапындан дөрөдилен гадаганчылыга ёл бердик. Шейдибем бир топар ажайып мүмкинчиликлери элден гидердик.

Айдалы, ерли хәкиметлериң хукуклары ве жогапкәрчиликлери гиңелдилмелиди. Биз бу меселеде өңкимизденем ыза гайтдык. Оба арчынларына ченли ёкардан белленилип, әхли везипәниң дөвлет номенклатурасына өврүлмегине ёл бердик. Шонуң үчинем бу гурамалар хукук ве малие тайдан чәкли, хут шол себәпденем жогапкәрчилик бабатдадан өрән говшак гурамалара өврүлди. Бу гурамаларың сайлавлы ве малие тайдан мүмкинчиликли, шол бир санда реал хукуклы ве шол дережеде-де жемгыетиң өңүнде жогапкәрчиликли гурама өврүлмеги герекиди.

Бүтин юрт дережесинде яйбаңландырылан ве диңе адалатлы бәслешик аркалы ыклар эдиллип билинжек система болан көппартиялык системасыны газанып билмезлигимиз бизи шу гүнки тарыхы чатаклыгың алнында гойды. Көппартиялылык ягдайында бир тирәниң я-да бир тайпаның, я-да болмаса айратын алнан бир территорияның партиясы болуп үстүңлик газанмак, бәслешикде еңижи болуп чыкмак мүмкин дәл. Шейле бәслешик ягдайында тирелериң, тайпаларың, топарларың, территорияларың бәхбитлери меңбуры диен ялы гарышып, түркменлериң ичине бүтин тарыхың довамында салнып гелнен агзалачылык өз-өзүнден ёк болжак. Бу меселелере башыны галдырмага не дүшүнжеси, не-де гайраты чатан өңки межлис эелери

халкың өңүнде гүнәкәрдирилер! Бу гүнә хич махал ятдан чыкмажак ве хич вагт багышланмажак агыр гүнәдир! Оны тарых хемише өз гатында саклар ве гелжек несиллер шу гүнки депутатларың адыны ягшылыкда тутмазлар.

Гынанчлы ери, тәзе сайланды дийлен межлис эелерем шу ялңыш ёлдан барярлар. Юртда жемгыетчилик гурамаларының гадаганлыгы, сөз ве пикир азатлыгындан махрумлык, информацион изоляция жемгыетиң умумы дүшүнжесине, гурамачылыгына, жемгыетчилик пикириниң дөрөмегине улы зыян етирди. Бейле жемгыет ислендик вагт доландырып болмажак хаос ягдайына дүшмек ховпуна эе, ягны оңа шейле беладан гутулмага хич хили кепиллик, гарантия ёк. Шонуң үчинем ол жемгыет голтугында гөмүлген гөтерип йөрән адама меңзейәр.

Шу гүнки хөкүметиң диреги ве чәксиз хукуга эе болан дөвлет ховпсузлык комитетидир полиция барадакы хақыкатам айтмалы. Булар хәзир хәкимлиге илки эл гоймага еке-тәк реал гүйч болуп дурярлар. Онсоң түркмен жемгыетиниң тоталитар режимден соң реал ягдайда гарашып билжек режими "жандарм" режими дийип аркайын айдып болар. Мунуң шейле болмазлыгына хәзирликче хич хили кепиллик гөрненок.

Соңкы секиз йылың ичинде сыясы дүшүнжәниң өсмегине, сыясы партияларың дөрөмегине гадаганлык гиризилиши ялы, сыясы этиканың, сыясы ахлагың кемала гелмегине-де бөвет басылды. Сыясы ахлаксызлык умумы ахлаксызлыга ёл ачып, жемгыет этика, ахлак нукдай назарындан жуда говшады. Хақыкатда, диңе шу меселәниң өзем жемгыет үчин улы ховп. Адатдан дашары ягдайларда бу ховп айылганч вагшычылыга, гөрүлмедик эден-этдиликлере ёл ачяр хем шерт дөрөдйәр.

Бу делиллери башга-да улы-улы себәблер билен довам этдирмек мүмкин. Йөне жемгыетиң гоңшы Овганыстаның ягдайына дүшмеги үчин шу гетирлен мысалларың ислендиги делил болуп билйәр. Меселе ол я-да бейлеки бир бахананың себәп болмагына баглы, онсоң даваның ызының улалмагы үчин хемише хемме шертлер тапыляр. Булары болмадык

ягдайында-да ойлап тапярлар. Айдалы, хэзирки Чеченистандакы ялы.

Галыберсе, Конституция гиризилжек болуян үйтгешиклик эсасы канундакы халкара хукук ве халкара гатнашыклары меселелериндэки бошлуклары хас-да улалдыр. Биринжиден, илки билен хөкүметин канунылык, ягны лигитимлилик дережеси сораг астына дүшйэр. Жемгыетиң өсүш тарыхында өмүрлик доландырыш системасындан соң хөкман дөвлет агдарылышыгы боляр я-да тэзе система гелйэр. Муңа тарыхы шертлер, хас догруссы тарыхы кануналайыклык-да диймек болар. Шонуң үчин өңки хөкүметин кабул эден ол я-да бейлеки карарлары, үстүне алан халкара борчлары тэзе гелжек хөкүмет үчин кабул эдерликсиз, ярамсыз боляр я-да кануны гүйжүни йтирирйэр. Иң говы боланда олар дүйпден говшар диймек болар. Йөне биизң шу вагткы хөкүметимизин канунылыгы, ягны лигитимлигем гаты шүбхели. Кануны нукдай назардан чинтгелип середилеңде, түркмен хөкүмети бу гүн асла кануны хөкүмет дөл. Хэзир бу ягдая дашары дөвлетлер ве халкара гурамалары первайсыз гараярлар. Түркменистан халкара аренасында эхмиетли орна эе болмаса, бу первайсызлык узак довам эдер. Себэби булар ялы ягдай бир тараплы бэхбитлер үчин, айратын-да ыкдысады меселелерде көп дөвлетлер үчин аматлы болуп дуряр.

Түркменистаның галкынмагы үчин мөхүм болан дашары юрт сермаясының гелмейэнлигиниң дүйп себэплериниң бирем шу биканунчылыклар. Йөне бу ягдай гелжеңде хас улы проблемалара-да ёл ачып билер.

Халкың ол я-да бейлеки бир бөлегиниң өмүрлик президентли болмак үчин эсасы кануна үйтгешиклик гиризип билмеги дөвлетиң Конституцион хукук довлети статусына, дурумына терс гелйэр. Халк тарапындан векилчилик этмели гураманың, ягны межлисе сайлавларың гечирилишини назара алаңда, бу гураманың гарантга ялы бир

формаллыга өврүлендигини айтмалы болярсың. Бу ягдай, бир тарапдан, дөвлети бир топарың гүйч билен эле гечирендигини аңладян болса, бейлеки тарапдан, бу топарың дөвлетиң эсасы канунына үйтгешиклик гиризмесиниңем биканундыгыны аңладяр.

Дөвлетиң ыкбалына ве халкың гелжегине баглы мөхүм меселелерде жогапкэрчилиги ятлатмак бизиң ынсанлык боржумыз. Президентлик везипесини ики мөхлетден артык узалтмак Түркменистан үчин ене-де бир тарыхы ялңышлык болар. Түркмен жемгыети биринжи тарыхы ялңышы 1990-нңы йылда өз тарыхы гечмишине баха берип билмән, алдава дүшүп гойберди. Бу алдавы биз жемгыетиң пассивлиги я-да көне системаның тэсири билен ювмарлан болсак, шиндики херекетлере билкастлайын эдилйән женаят диймекден башга алажымыз ёк. Тутуш бир халкың гелжегини гаралтмадан, оны гара горпа итеклемеден улы женаят болмаз. Биз адамлары акыла-пайхаса чагырярис. Дөвлетиң ыкбал йүкли меселелерине гөз юммак билен несиллериң өңүңде улы женаят эдилйэндигини ятлатмак ислейэрис. Эйсем, парахат ёл билен чөзүп болжак меселелери нэ себэпден бир я бирнэче адамың бэхбиди үчин урша, говга элтмели?

Шу гүнки гүн Түркменистанда Конституцион дүзгүни, хукук дөвлетиниң када-канунчылыгыны дикелтмек үчин еке-тэк бир чыкалга -- гүйч уланмаклыга йүз урмакдан башга ягдай ёк. Бу ягдайы иш башындакы хөкүметин өзи дөрөтди ве хэзирем шол бир позициясында берк дуряр. Халкың ве интеллигенцияның элинде бу агыр ягдайдан парахат чыкмак үчин пычак арка пурсатдан башга хич зат галмады. Мундан соңкы дөрежек ягдайларың жогапкэрчилиги дине хөкүметин ве хөкүметпаразларың бойнунда.

Ашгабат, 20.12.99.

Бу йүзленмэ "Ил-гүнүң хем юрдуң ыкбалы хакында чуңнур аладалаян интеллигенция векиллери" дийип, кырк адам гол чекипдир, биз оларың адыны ховпсузлык чэрелери үчин гөркезмейэрис.

Обращение к народу Туркменистана

До парламентских выборов в Туркменистане осталось меньше месяца. Полагаясь на многочисленные обещания президента Ниязова проводить эти выборы на демократической, альтернативной основе, я надеялся участвовать в них и готовился к ним. Для этой цели мной были предприняты попытки приехать на Родину. Я связывался с МИД России, посольствами США, Великобритании, Норвегии, а также с ОБСЕ и правозащитной организацией "Хьюман Райтс Вотч". Просил у них поддержки. Я проинформировал о своем намерении посольство Туркменистана в РОССИЙСКОЙ Федерации. Ответа на свою просьбу выдать въездную визу в Туркменистан от посольства я не получил. Дипломаты иностранных посольств сообщили мне, что туркменские власти не желают моего возвращения в Туркменистан.

Мои надежды на участие в свободных выборах в Туркменистане не оправдались. Ниязов снова обманул людей. Он не допускает политических оппонентов к выборам. Мне не остается ничего другого, как обратиться к своему народу с призывом бойкотировать парламентские выборы 12 декабря с.г.

Туркменистанцы! Прививаю Вас не ходить на избирательные участки 12 декабря 1999 года! Ниязов опять нарушил право людей самим избирать депутатов парламента. Он их уже выбрал, избирателям же оставил лишь право отдавать свои голоса уже избранным им депутатам. Так воспользуйтесь хотя бы еще не отнятым у Вас правом - не являться на ниязовские выборы. Ваша неявка не изменит положения дел с выборами в Туркменистане, но продемонстрирует всему миру, что народ не участвует в этом фарсе.

Дорогие соотечественники! Ваша судьба в Ваших руках. За последние 8 лет бездарного и преступного правления Ниязова народ Туркменистана лишился всякой возможности достойно жить, нормально трудиться, отдыхать, получать качественное образование и квалифицированную медицинскую помощь. За время независимости мы потеряли все, что накопили за годы советской власти. День за днем наше положение становится хуже, мы катимся к нищете и бездуховности. Наркомания, которой Ниязов дал "зеленый свет", душит, уничтожает наш народ. Идеология "башизма", насаждаемая в стране, наносит колоссальный вред нашему обществу. Она стала главным препятствием на пути установления демократической формы правления и экономических реформ.

Политика ниязовского режима, направленная на выдавливание русскоязычной части населения из общественной, культурной и политической жизни страны, обернулась настоящей бедой для нашего народа. Массовый отъезд из Туркменистана русскоязычного населения, третью часть которого составляют этнические туркмены, политически ослабил наше общество и дал возможность разрастись культу личности Ниязова. Самое обидное, что "культ" гораздо больше, чем "личность"

Туркменистанцы: туркмены и казахи, русские и армяне, белорусы и узбеки, татары и азербайджанцы, евреи и украинцы, не позволяйте режиму Ниязова обманывать себя! Вспомните обещанные им народу "10 лет благополучия", которые плавно перетекли в "10 лет стабильности". Вместо обещанных благополучия и стабильности мы получили нищету и неуверенность в завтрашнем дне.

В последние годы советской власти средний доход семьи в Туркменистане составлял от 400 до 500 рублей, что равнялось 600-750 долларам США. И это при стабильно низких ценах и гарантированном качестве продуктов. Сегодня средний доход семьи колеблется от

12 до 36 американских долларов. По другому и не может быть при той экономической политике, которая проводится в Туркменистане. Бюджет страны не прозрачный. Стройной концепции экономической политики нет. Коррупция поразила все органы власти, начиная от руководителя районной администрации и заканчивая президентом страны. 70% населения связано с сельским хозяйством. Какая может быть благополучная жизнь у тружеников села, если правительство душил сельхозпроизводителей планами и низкими закупочными ценами на зерно и хлопок. Все последние годы государство закупало пшеницу и зерно у крестьян по такой низкой цене, что крестьянам приходилось не только отдавать государству весь собранный урожай, но и доплачивать за то, что они не смогли снять предусмотренный в арендном договоре урожай с каждого гектара земли. Как может процветать село, если закупочная цена на один килограмм пшеницы и хлопка-сырца составляла всего 400 манатов, что равняется 2,5 центам.

Люди, будьте бдительны! Ниязов готовит новую ловушку для Вас под названием "Золотой век для туркмен". Исходя из опыта первой программы, можно не сомневаться в том, что для народа Туркменистана наступят еще более тяжелые времена. Помните, отдав свои голоса за ниязовский парламент. Вы получите "вечного Ниязова". Сразу же после парламентских выборов, назначенные им "народные избранники" выдадут ему индульгенцию на пожизненное президентство.

Пресловутая духовная конституция туркмен, "Рухнаме", принятие которой намечается на совместном заседании Совета старейшин и Народного совета еще больше укрепит тоталитаризм, так как "Рухнаме" отвергает многопартийность, свободу слова и рыночные отношения в общепризнанном понимании. "Рухнаме" противопоставит интересы туркмен

интересам людей других национальностей, проживающих в Туркменистане, создаст напряженность в межнациональных отношениях и приведет туркмен к еще большей изоляции и национальной обособленности.

Не лучше ли пойти по прогрессивному пути и способствовать усилению демократических тенденций в обществе. Легче и проще создать общество, в которое все граждане, независимо от их национальности, могли бы пользоваться одинаковым) правами. Ниязов уже разделил нас на туркмен и не туркмен, теперь он разыгрывает карту межплеменных, межродовых противоречий среди туркмен. Он пытается сеять вражду между самими туркменами, чтобы разделяя их, властвовать. За год советской власти усилиями таких выдающихся личностей, как Гайгысыз Атабаев.. Недирбай Айтиаков, Шаджа Батыров и других мы смогли преодолеть межплеменные, "межродовые разногласия и стать единой нацией. Люди! Не позволяйте политические ' шарлатанам посеять недоверие и вражду между Вами.

Ниязовская "независимая" политика лишила народ возможности распоряжаться своими национальными богатствами. По существу, Ниязов один приватизировал весь Туркменистан и управляет страной с помощью коррумпированных чиновников иностранных компаньонов. Вырученные от экспорта сырья деньги Ниязов складывает в западных банках, а народ кормит дутыми цифрами отчетов об успехах в экономике. Президент сообщает о собранном рекордном урожае пшеницы в 1,5 миллиона тонн к хлопка-сырца в 1,3 миллиона тонн. В недавнем интервью "Независимой газете". Ниязов заявил, что за годы независимости в экономику Туркменистана вложено около 18 миллиардов долларов, открыты 500 тысяч новых рабочих мест. Возникает вопрос, почему при таких капиталовложениях и при таких урожаях хлопка и зерна жизненный уровень граждан Туркменистана не улучшается, а ухудшается с каждым днем?

Ниязов в настоящее время не является легитимным президентом Туркменистана, так как срок его

полномочий истек в июне 1997 года, а при продлении.; этих полномочий до 2002 года путем проведения референдума в январе 1994 года была нарушена Конституция Туркменистана. Ниязов узурпировал власть и думает лишь о том, как эту власть удержать любыми средствами.

Граждане Туркменистана? Не будьте безразличными к своей судьбе! Не позволяйте Ниязову распоряжаться Вашими жизнями. Боритесь и

отстаивайте свои права. Если все мы - туркменистанцы - не найдем в себе силы остановить мракобесие, то потеряем Родину, уступим ее кучке невежественных людей и их иностранным поделщикам. В своей-собственной стране станем слугами чужеземных господ.

Ещё раз призываю Вас, дорогие соотечественники, занять гражданскую позицию и не ходить голосовать за ниязовских депутатов.

Авды Кулиев, 15 ноября 1999 года, Москва.

"Юрдуң" почтасындан

ЭЖИЗ ХӨКҮМЕТ, НАМАРТ ХӨКҮМЕТ

Соңкы дөвүрде Түркменистанда халка, юрда хызмат эден адамлары хер хили баханалар билен кыхламак адаты зада өврүлди. Догрусыны айтсаң, бу кыхланманың аңырында принципаллыгы яранжаңлык билен чалшан Ниязовың намарт сыясаты ытыр. Гепимизи узалтман, анык мысала гечелиң. Түркменистанда энчеме йыл улы дөвлет везипелеринде ишлән байры журналист Чары Аннагурбаны танамаян аз-аздыр. Бу адам өз ишлән дөврүнде принципаллыгы билен өзүни алдырды, журналистлерин, түркмен медениетине дахыллы адамларың арасында Чары ага дийлип сыланылды. Галыберсе, түркмен теле-радиосының өсүш ёлунда бу адамың битирен хызматлары кичи-гирим дәл. Бу ерде кадрлары тербиелемек хем етишдирмек ялы мөхүм ишем ятламалы. Түркмен журналистикасы йөне ерден, тарпдан кемала гелмеди. Журналистлер о дөври ятланларында, Рыковың Чары ага Арап Гурбаны ишден бошатмагы буйрушыны шу гүнлерем гүррүң эдйәрлер. Нәмемиш, Арап Гурбаның аялы жыгыллыкда мата сатып, спекуляция билен мешгул болямыш. Чары ага Рыковың бу буйругына гөс-гөни гайтавул берипдир. "Мен Арап Гурбаны ишден бошатжак дәл, олар ялы языжы бир йылда-ики йылда етишенок. Гүйжүңиз етйән болса, хас улурак

женаятчылар бар, шолара чәре гөрүң" дийип, бирки саны мысал гетирйәр ве Арап Гурбаның аркасында гая ялы болуп дуряр. Галыберсе, Чары ага биртопар илхалар багшыларың айдым-сазларының радионың алтын фондуна язылып алынмагында, Сахы Жепбаровың шол вагтлар гадаган болан дини айдымларының язгы эдилмегинде улы рол ойнан. Бейле мысаллары нәче дийсең гетирип болар. Ин эсасы мысалам, Чары ага ишлейәркә радио-телевиденийәнин башлыгының орны халал бир ерди. Шондан соң ол огурлык эдилйән ере өврүлди. Эмма бизиң айтжак болян задымыз бу дәл. Биз Ниязовың режиме гаршы дурян адамлардан оларың гарындашларыны ишден гыраклатмак ёлы билен ар аляндыгыны айтмак ислеярис. Мысалам ене Чары ага. Мәлим болшы ялы, Чары аганың иниси Ёвшан Аннагурбан Ниязовың режимине гаршы дуряр. Ниязов Ёвшаны бирнәче гезек иш ерлерини тәзелемәге межбур этди, ики гезек түрмә басды, ахырында-да юртдан гачырды, эмма ынанжындан дәндерип билмеди. Инди ол онуң гарындашларының кастына чыкды шекилли.

Голайда ТМТ-ә башлык белленен Какажан Ашыр Чары ага хормат гойян адам. Ол башлыклыга илки башланда Чары ага "Ынха айлыгыңы көпелдерин, гайрат эт-де ишләбер, яшулы! Сең ялы адамлар коллективе уллакан абрай" диййәр. Эмма ара салым дүшмәнкә-де чагырып: "Чары ага, гайрат эт-де, оглуң билен ишден гит -- диййәр. Чары ага онуң бу сөзлери өз эркине диймейәнине дүшүнип, -- ай аяк болсун, онсоң гидәерис -- диййәр. Какажан болса, --

айлыгыңы өз жүбимден төлөйин, гайрат эт-де шу гүн гит -- дийип ялбармага башлаяр. Чары ага оңа -- бейдип азара галма, биз гидйэс" дийип ишден чыкяр. Шоңа ченли Чары ага ТМТ-де оглы билен йөнекейже бир иште ишлейэн экени. Инди ол 6-7 доллар мөчбериндэки пенсия пулуна яшаяр, үстесине шол пула ишсиз галан оглуны хем онуң чагаларынам эклемели. Чары ага ялы юрда хызмат эден адамлара гарран вагты көмек, ярдам бермегиң дерегине, хөкүметиң бу нәме этдигикэ? Бейле-де бир эжизлик, бейле-де бир намартлык болармы? Гарры адама, онда-да илине хызмат эден адама дерман-дәри, саглык үчин зерур затлары алмага еңиллик дөретмегиң ерине, онуң чагаларынам өзүне йүк этмек песлик дәлмикэ? Эйсем бу Ныязовың, онуң дийдимзор режиминиң эжизлиги, намартлыгы дәлми?

Элбетде, биз Чары аганы хут Ныязовың өзи ишден бошадың диендир диймекчи боламзок. Белки, яранжаңлар шейдип онуң янында шанс газанжак боляндырлар. Нәмемиш, Чары ага Ёвшаның агасымыш. Эмма ата огул үчин, огул ата үчин жогап беренек диен дүзгүн Сталин дөврүнде-де барды ахырын. Ёвшан болса Чары аганың хатда оглам дәл-де, инисиниң оглы ахырын. Эмма бу песлик ким эденде-де Ныязовың адына гидйәр ве эгер ол бу ягдайдан хабарсыз болса билсин. Бу оңа хич бир жәхтден абрай гетирмез.

"ДӨНУГИҢ" АВТОРЫ ХАКЫНДА

Мен бу хаты язмак билен, кимдир бирлерини кемситмек, кимдир бирлерине гара сүртмек ислемайәринн. Йөне мени түркмен хабар серишделеринде чыкыш эдйән бәш-үч саны адамың агрессивлиги, хич хили гарав гөрөмок дийип, өз илдешлерине диңе башга пикирлилиги үчин ислендик төхмети атмага тайынлыгы хайран галдыряр. Ёгса инди

Гепиң гердишине айтсак, хөкүмет Бердиназар Худайназаров ялы яранжаңлара эхли еңилликлери дөрөдйәр, дачасындан иле гөз эдип жай салып берйәр. Я-да болмаса, Какамырат Баллыев, Аннамырат Поладов ялы яранжаңлара биртопар везипе, улы айлыклар берйәр. Эмма бир дөвүр, ичйәр дийип мәрекә чагырылмаян, хөкүмет тарапындан халанмаян Бердиназар Худайназаровы хем халка вагыз эден Чары аганың елбашчылыгындакы журналистлерди. Шу вгткы гөрнүкли яранжаң Аннамырат Поладов 82-нжи йылда бир гарындашы билен Чары аганың өйүне иш сорап барыпды ве ТМТ-ниң оба хожалык редакциясында ише башлапды. Какамырат Баллыев ТМТ-де Сердар Рахымов дөврүнде огурлыкда тутулып, партиядан чыкарылмалы хем иши суда гечирилмели боланда пенсиядакы Чары аганың үстүне аглап барыпды. Чары ага оны шол вагткы үчүнжи секретарь Худайберди Дурдыевиң үстүне барып халас эдипди.

Сөзүмизи жемләп айтсак, юрт юрт болжак болса, гой ол Чары ага болсун я-да башга бири, сув гетирен билен күйзе дөвен бир болмалы дәлдир. Яранжаңлар билен догручыл адамлар болса хасам тапавутландырылмалыдыр. Хөкүмет яранжаңлардан сапланып, догручылардан ве халал адамлардан дүзүлмелидир. Ёгса Түркменистанда адалатам болмаз, өсүшем. Муны бүтин халк билмелидир ве режимин эден-этдиликлерине ёк диймелидир!

Түркмен журналистлериниң бир топары.

шол аз санлы башга пикирлилерин мамладыгыны, юрт башында отуранларың бимамладыгыны дурмуш мазалы гөркезди. Догры, көшк журналистлери шейдип везипе алярлар, улы юрт меселелерини ташлап, өз кичижик бәхбитлерине гуллуқ эдйәрлер. Эмма херки задың чени бар. Мениң олар билен санашмак ниетим ёк. Гой, хер ким өз ынсабы билен геңешсин. Эмма адамларың хич зат диймейәнине, пассивлигине серетмели дәл. Олар хемише хемме зады сынлаярлар. Арада мен Ашгабатда бир тойда шейле гүррүниң шаяды болдум. Бир

столда отуран ёлдашым мана голайжагымызда баззык-буззык гүрлөшүп отуран ики саны интеллигент яшулуны гөркезди-де, "Шоларың элини чоммалдып гүрлейән чүри багана телпеклисини танаярмың?" дийди. Мен башымы яйкадым. "Бирмахалкы өңе тутулян коммунист языжы, сыясы публицист шол. Сегсенинжи йылларда "Дөнүк" дийип бир макала чыкыпды, гечен урушда есир дүшүп, "Азатлык" радиосында ишлейәнлер хакында. Шоны язан. Шу вагткы ниязовчы журналистлериң совет дөврүндәки хальпасы шол. Хич зады субут этмән, "дөнүк, төхметчи, харамзада, нежис" диен ялы сөзлөр билен хапа-хапа сөгсөң боляндыр өйдерди. Хана инди өзем ниреде бир гарын отарып боларка дийип энтәп йөр..."

"Ай, яшулы адамдыр-да, өң тагамлыжа ийип-ичмәни өврәнен болса, индем о затлар етдирмейән болса, айып гөрүп отурмасана. Онсоңам инди Түркменистанда хемме киши ач ахыры. Хатда шу ере Эйрандыр Түркиеден, Европандан гелйәнлерем гызыл ач" дийип, мен ёлдашымы хаялчыратжак болдум.

"Шу ачлык шоң ялы яланчылык себәпли дөрәди. Муңам үстесине, өңки эден гүнәлери үчин тоба этмели адамларың шейди отурмасы яранок маңа -- дийип, ёлдашым хас гызды. -- Озал Партияның Меркези Комитетиниң жайының гапдалжыгында яшарды, инди

о тайдан гарамаякларың арасына гөчүрипдирлер. Шона гахар эдип ичйәми, я-да инди өзүнден хас өкде яранжаңлар етишди-де, муңа гезек етенокмы, билмедим..."

Бу гүррүни язмак билен, мениң айтжак болян задым шу, адамлар дурмушдакы башагайлыклары, хәкимет башындакыларың япа дегмейән вагыз-несихатжыкларына, олар ярамсаклык эдйәнлериң язын тосламаларына хем хакыкат йүзүнде болян затлара дүшүнмейәндирлер, хич задың алнындан дәлдирлер, нәме дийсөң гулакларыны пакгардып отуран махлук сүрүсидирлер дийип пикир этмели дәл. Олар хемме зада дүшүнйәрлер хем, белки-де, өмрүң жуда гысгалыгы үчин, көп зады вагтың судуна гойярлар. Себәби вагтың суды хемише иң ёвуз хем адалатлы хөкүми чыкарыр. Ол хич кимден йүзем гөрәнок, горканоғам, парәпешгешем аланок. Шол суды ядымызда саклалың, адамлар! Бу бизиң язып хөкүмете яраняңларымыз үчинем, чап эдилмейәнлеримиз үчинем гаты мөхүм. Себәби язылан зат галяр. Ынанмасаңыз, сегсенинжи йылларда "Совет Түркменистаны" газетинде чап эдилен "Дөнүк" атлы макаланы хем оңа гурналан сесленмелери оқап гөрәйиң. Сонунданам шол макаланың авторының яшының соңунда болуп йөршүни сынлаң...

*Габбарберди Сәхедов,
Ашгабат шәхери. 7.06.99.*

ГОРКЫ АСТЫНДАКЫ ЯШАЙЫШ

Мен Түркменистанда жогапкәрли дөвлет везипесини ерине етирйән ве бу хаты язмагам мениң карьерамың пажыгалы соңланмагына гетирип билер. Шонуң үчинем мен бу пикирлери дине гаты ынанышян достларымың арасында өз адымдан айдып билйәрин. Шол достларымама маңа бу хаты сизе ёлламагы маслахат бердилер.

Ынсан хакларыны дүйбүнден инкәр эдйән системада яшаян ынсанлар элмыдыма горкы астында яшамага межбур болярлар. Кимдигине ве хайсы везипедедигине гарамаздан, азатлыктан махрум болма, гынамалар, өлүм ховпы, дост-ярыны, машгаласыны, мал-мүлкүни йитирме горкусы, гүн-гүзеранының ярамазлышмагындан горкы, гедайлашма, жемгыетден долы изоляция дүшме горкусы, изыгидер шовсузлыга учрама горкусы ве шуңа меңзеш горкулар оларың хемишелик яраныдыр. Йөне гүнделик дурмушда ынсан мертебесини, лебзини, рухы сагдынлыгыны

сакламак үчин эдилйән кичижик гахрыманчылыклары эсгермейән я-да оны самсыклык хасапаян, гөрер гөзе улы бир зат дәл ялы болуп гөрүнйән акыллысырамак, чеесиремек, даш-төверекде болян затларың депесинден гаран болмак, ягны олары өзүне дахылсыз саян болмак, я-да шол ойналян хапа оюнлара оюнчы болуп гатнашан болмак ве гоша дырнак ичинде "улы илден акыллылыгы" хат-да "пайхаслылыгы" перде эдинйән күмсүк пәхимли горкы иң бинамыс, иң намарт горкудыр. Бу гүн түркмениң өйүни йыкян, юрдуны тоздурян, гелжегини гөмйән дине ил ичинде гиң яйран "акыл сатмак" я-да акыллысырамакдыр. Шу ягдайы эсасы гурал эдип уланян сыясат айланч сыясатдыр. Бу сыясат хич вагт халкың бәхбидини, онуң гелжегиниң бәхбидини арап билмез. Бу шу гүн түркмен ил-улусының гүн тертибине гирмели, себәплери ве мазмунлары айдынлашдырылмалы иң важып меселелериң биридир. Жемгыетиң ганына, гылыгына, хәсиетине синдирилмек исленилйән бу ганым хәсиетиң дүйп мазмуныны ачмаклык ве онуң айылганч опурыжылык кешбини халкың аңына етирмеклик хер бир алымың, сунгат ве дөредижилик адамларының, интеллигенция векиллериниң, халкың өңүне чыкян яшулуларың, дин векиллериниң ве өзүни ынсан хасап эдйән хер бир аңы бекешен адамың ынсанлык боржудыр. Яшмак астындан чыкян күмсүк "пәхими" догры дийип делиле гетирйән, хат-да оны өз янындан догры дийип кабул эдйән ил яшулусумақлары Мыратберди Сопыев, Садулла Розметов, Сапыш ага ялы аксақалларың төвелласы билен Түркмен дөветиниң Конституцион дүзгүниниң дүйбүне эл чарпышып палта урулды. Бу шол ялан акыл сатманың мивеси.

Ныязовың мақсадының дине өмүрлик президент болмакдыгы ве бу мақсады үчин ислендик агыр баханы төлемәге хәзирдиги гаты дүшнүкли. Онуң бу хапа мақсадының бахасы түркмен үчин 1881-нжи йылың Гөкдепе

уршундакы, 1941-45-нжи йылардакы Икинжи жахан уршундакы йитгилерден, Сталин дөврүниң тутха-басгыларындан гыммат дүшмесе арзан дүшмеди. Түркмен халкына салнан бу агыр яраның ызаларының энтәклер ёк болмажагы, гелжек несиллеримизе хем етжеги ве хөкманы суратда айылганч нетижелериниң болжагы икучлы дәл. Себәби 27-29-нжи декабрда Халк Маслахатының кабул эден карары Түркмен дөветиниң Конституциясының 115-нжи маддасында "үйтгедилмез" дийлен "дөвети эдара этмегиң республика формасы" дүйпгөтер мазмуныны үйтгетди. Түркменистан инди дине дүнъеви, демократик, хукук дөвети дийлен умытдакы дүшүнже билен хошлашман, канунсыз монархия, "Квазимонархия" дөветине өврулды. Озал дөремедик Конституцион монархияның 21-нжи асырың босагасында дөремеги мүмкин дәл. Түркмен дөветиниң Конституциясына дине 1-нжи маддада ныгталян дүнъеви, демократик, хукук дөвети диен дүшүнжелери гиңелтмек, беркитмек, гелишдирмек мақсады билен өзгеришлер гиризилип билнер. Мунуң терсине болан хич бир гошмачалар, үйтгетмелер гиризилип билинмез. Конституцияның 115-нжи маддасам шоны "үйтгедилмез" дийип тассықлаяр. Дүнъеде дөвети эдара этмегиң дине ики формасы бар - олар монархия (конституцион монархия) ве республика формалары.

Түркменистаның Конституциясында шуларың икинжиси сайланып аланан. 115-нжи маддада "үйтгедилмез" дийилйәнниң себәбем шундан гелип чықяр. Шонуң үчин өмүрлик президентлик дийилйән зат кануны эсасда хич бир жәхтден болуп билжек я-да делиле гелжек зат дәл. Хут шу себәбе гөрә-де дашары юртлар, халкара гурамалары бу херекети биканун дийип белледи. Нетижеде, биканун хөкүмети баш эдинмек билен, Түркменистан бутин дүнйәниң гөзүнден дүшди, халкара абрайыны йитирди.

Халкара нормалар нукдай назарындан гараланда, дөветиң дашдан гелип басылып алынмасы билен ичинден басылып алынмасының хич бир тапавуды ёкдур. Себәби бу басып алышларың

икисинде-де хәкимият халкың элинден гийдәр. Шейле агыр ягдайда-да, эгер халк аяга галса, онуң Тәжикистаның я-да Овганыстаның гүнүне дүшәймегиниң әхтималлыгы бар дийип горкузмак женаятдыр! Булар ялы "акыл", башда белләп гечен "бинамыс горкы" дийәнимизиң яшмагының ашагындан чыкян сеслердир. Биз түркмен дәвлетиниң эсасы болан Конституцион гурлуш дүзгүнини ислендик шекилде дикелтмели. Бу -- "Ватаның үстүне ховп абананда мен ширин жанымы бермәге тайын!" диен касамың ерине етирилмели гүни, вагты, сагады гелди -- диймекдир.

Бәрде везипе я-да бәхбит давасы үчин шейле дүшүнжелер өңе сүрүлйәр диймек шол бинамыс акылың довамыдыр. Юрдун демократик башлангыжының, гарашсызлыгың бәбек ялы пәкизе дөврүниң зүряды болан Эсасы Канун нәмәни оң гөрийән болса, эдилмели иш дине шолдур. Канун гошуның өңүнде-де бу меселелери ачык гойяр. Милли гошуның дөредилмегиниң дүйп манысы дәвлетиң Конституцион дүзгүнини ичден ве дашдан горамакдыр. Түркмен харбыларына гошуның дине байрамчылыкда я парадларда гөз боямак үчин дөредилен гарантгылар дәлдигини ве сынагдан гечме пурсатының геленини

ятлатмак артыкмачлык этмез. Галыберсе, бу хер бир ватандашыңам боржудыр.

Конституция эсасында дәвлетиң "эдара эдиш республикан формасыны" үйтгетмәге хич кимиң ве хич гураманың, хич бир референдумың хақы ве хукугы ёкдур. Ныязов өзүниң президентлик мөхлетини дине сайлв аркалы узалдып билер. Йөне ол бу мүмкинчиликлериң хеммесини кануны я-да биканун ягдайда биреййәм уланды ве шейле улы жогапкәрли везипесини бет ниет үчин пейдалананы себәпли индиден аңрык везипесинде отурмалы дәлдир. Онуң индиден эйләк везипеде сакланмагы дәвлетиң гелжеги үчин улы ховп болуп дуряр.

Түркмен халкы "алтын асырдан" умыдыгәр болмаздан өң дәвлети эдара эмегиң демократик, кануны дүзгүне гечмегини еке гүнем гижикдирмели дәлдигине дүшүнмелидир. Бу дүшүнже ёл алмадык ягдайында ол умытларың амала ашмасы мүмкин дәлдир. Халк Маслахатының нетижеси Ныязовың түркмен халкы демократия ене он-он бир йылдан тайын болар диен гүррүңлериңиң дүйп манысыны ач-ачан дүшүндирди. Эгер халк шу ягдайда-да айгыда гелмеги башармаса, Түркмен дәвлетиниң гелжеги гараңкылыкдан башга хич бир зат болуп билмез.

Исгендергулы Гурбан, Ашгабат.

Он сын нужды, а не свободная интеллигенция.

А. Шопенгауэр.

Эдебият ве дурмуш

Д. Гурбановың Прага барып, өз рухы атасы Сапармырады наш эдйән дөврүнде "Азатлыкда" эфире берлен бу макаланы биз гижрәгем болса чап этмеги макул билдик.

Режебалы ДӨНМЕЗОВ

ҮЧ ЙИГИТ ве БИР ЗЕНАН

Илки билен, түркмениң говы зенан шахырларының бири Нәзик Аннатыеваның бизиң сөхбет этжек болян

темамыза итерги берен "Үч йигит" диен гошгусыны долы окап чыкалың.

ҮЧ ЙИГИТ

*Ёвшан Аннагурбана,
Аннагулы Н.М-е /Нурмәммедова - Р.Д./
хемем Д.М.Гурбана.*

Үч йигит -- үч эзизлем,
Мениң пикирдешлерим,
Кир-кимирсиз асманда

Эркин учян гушларым.
Сагдын ганатлы-перли,
Чешмелерде жошларым,
Ятладяңыз бугдайың
Тылла тыглы башларын.

Сыгынып пэк ниете
Хем гол берип ынсаба,
Гошулдыңыз зехинлең
Ол янбермез ыкбална.
Кэте меңзиңиз гамлы,
Дүнийэң дерди -- дердиңиз,
Түркменимиң сачагна --
Рысгал болуп гелдиңиз.

Эрейэр мениң йүрегим
Сизи диңлэн пурсатым.
Ынам билен ак нурдан
Доляр жошлы гурсагым.
Гижелер ак йылдызлам,
Ягты гүнлем Гүнүм сиз!
Ал сэхерлер ачылан
Январлы бэгүлим сиз!

Сиз шу гүнки учарым --
Эртелериң ынамы,
Тебсирейэн топрагмың
Түйс ягмалы ыгалы,
Педерлериң довамы,
Гечмишлери ачмалы!
Шу гүне хем эртэме
Сиз тылла нур сачмалы.

Сиз гурулжак биналаң
Бакы сынмаз сырчасы,
Даглаң гурсагын ярып,
Өсийэн яшыл арчасы,

Дашгыны сиз дерялаң
Хем жошгуны акарың,
Сизи бу дүнийэ берен
Энелере аперин!
Аталара аперин!

Хава, шахыр зенан
айдыбилипдир, дийме кемини
гоймандыр. Хатда эне-ата болса-да, өз
перзендине шундан оңат арзувлар,
ниетлер тапарды я-да тапабилмезди.

Йөне дурмуш диениң нэхили
чылшырымлы зат. Ол кэмахал-а эшек

ялы ялы өз ёргасына мытдылдап баряндыр,
кэте-де сарч ат ялы чарпая галып, бар зады
агдар-дүндер эдип, үмдүзине тутдуряндыр.
Шейле халатда дүйнки тылла дийёениң мис,
мис диениң болса тылла болуп чыкмагы
гаты эхтималдыр. Себэби задың говусы,
ынсаның мерди дине улы сынагларда, барлы
барлагларда йүзе чыкяндыр. Шонуң үчин бу
дүнийэде хемме умыдың хасыл болуп
баранок. Болдуржак боляның боланок. Бапба
Гөклең айтмышлайын:

Болмаз болмажак болса,
Болмажак болса болмаз.
Болжак-болжак бор ёгса,
Болмажак болса болмаз.

Мегер шонуң үчинем муңа дурмуш
дийёрлер.

Шахыр гелниң "Сагдын ганатлы-
перли", "Эртелериң ынамы", "Педерлериң
довамы" дийип васпыны етирийэн үч
йигидиниң илкинжиси Ёвшан Аннагурбан
хакында келам агыз сөз. Келам агыз
дийёенимиңиң себэби, бу гүнки гүн тутуш
Түркменистанда хем-де онуң чөклеринден
дашарда хем "мен түркмен" дийён кишилер
оны говы танаярлар. Бу ат хэзир ата Ватанда
улының-кичиниң дилинде. Ол говы языжы
хөкмүнде-де, сыясы гөрешижи хөкмүнде-де
өзүни танадыбилди.

Шахыр зенаның өз гошгусыны багш
эден үч йигидиниң бири Ёвшан Аннагурбан
дең-душларының арасында илкинжи
нобатда эдебият мейданына горка-горка
эдимләп я-да эмедекләп дәл-де, мердемси
ылгайыш билен күрсәп гирендиги билен
тапавутланяр. Эйсем онуң "Магаллак яп"
атлы повести дурмушдакы жанагырылы,
йүрежкарлы меселелериң, вакаларың эдил
шол дурушжыгы, шол болушжыгында
кагыза гечириленлиги билен өзүне
чекмейёрми нэме? Эйсем онуң нешир
эдилен китапларында Хайыр үчин, Сөйги
үчин, Адалатлы дурмуш үчин дөкүлийэн шол
ганлы гөзяшлар гөренокмы нэме, оларда
буругсап янян йүреклериң янык ысы күкәп
дуранокмы нэме?

Шейле-де языжының "Көмелекли
мейдан", "Ынсан партиясына кандидат",
"Дурнам, тойнук", "Он алты яшлы лётчик"

ялы эсерлери хем окыжы халар болды. Оларда авторың өзболушлы галам йоредиши билдирйэр. Йөңе Ёвшаны Ёвшан Аннагурбан эден онуң халкың агысыны аглап, ар-намысыны, ягшы гүне болан умытларыны беян эдйэн, Шерин дэл-де, Хайрың үстүн чыкжакдыгына болан ынамы өзүне синдирйэн, социал адалатлылык, онуң дабараланмагына пэсгел берйэн, өзүни "говы" дийип ыкпар этдирмэге чалышян Зулмуң ве онуң ерасты ве ерүсти көклерини эдил гөзел гыза зор этжек болуп чыкарынян хайсыдыр бир түйли Махлугың ялаңачланышы ялы ялаңачлап гөркезйэн, милли азатлык, эрк-ыгтыярлылык, демократик аң-дүшүнже барадакы эсерлердир. Өзем бу бабатда онуң уллакан өндөнгөрүжилегине гең галярсың. Ынанмасаңыз, языжының хут шу темадан сөхбет ачян "Чыра сөндүрйэниң агтыклары", "Ак көйнекли адамлар", "Ялңызыгың йүз он йылы", "Тавус гуш учуп гитди", "Гөгерчингала" атлы эсерлерини хем-де нешекешлигиң түркмениң эгнине дүшен, көңлүне чөкен агыр лабырдыгыны өңделик хем-де өкделик билен ачып гөркезйэн "Геплесем ялңыш болар өйдйэн" диен хекаясыны окап гөрэйиң! Мисли 80-нжи йылларың ахырында, 90-нжи йылларың башында хэли СССР-иң составындакы Түркменистаның, түркмен халкының гелжекде башындан инжек зулум-сүтеми хут йүреги сызан, аңы аңан ялы, Ё. Аннагурбаның хут шейле эсерлери доредишини дийсене! Шейле-де, бу авторың милли азатлык, сыясы эркинлик ялы шу махала ченли миземэн, гая ялы гаралып ятан темадан гопаран дашы, түркмен эдебиятыны хем чеперчилик, хем чуңнурлык бабатда беленде галдырмакда битирен иши хакында айратын гүррүң этмегиң, оканына-да, бейниңе ве йүрегиңе аграм саланыңа-да дегйэн бу эсерлери йөрителэп анализлемегиң, олар барада хас гиңишлейин хем-де чуңнурлайын сөхбет ачмагың вагты гелер. Ё. Аннагурбаның эдеби горы барада кэн гүррүң эдип

дурмалың, оны енеки бир өврүмде эдерис.

Йөне шахыр зенан Н. Аннатыева өз яш кәрдешлеринден Ёвшан Аннагурбана ынам билдирип велин ялңышмандыр, бу йигит барада ол велилик билен өңден гөрүп билипдир. Ёвшан барада шахыр зенан "Хем гол берип ынсаба, Гошулдыңыз зехинлең ол янбермез ыкбална..." дийибем, "Шу гүне хем эртэме Сиз тылла нур сачмалы" дийибем ялңышмандыр. Гой, ялңышмасынам! Себэби Ёвшан Аннагурбан өзүни дине бир говы языжы хөкмүнде танатман, ол белент сыясы идеаллар угрунда гөрешйэр хем. Бу йигит өз Ватанына абанан башизм атлы түмлүгиң өңүни алмак үчин гөреше башланларың хатарына илкинжилериң бири болуп гошулып, халкың азатлыгы угрундакы бейик ишде не өзүни, не-де саглыгыны, не-де эсерлерини ааяр, буларың хеммесини дине шу максада хызмат этдирмэге чалышяр. Ол 1995-нжи йылың июнь айында, түркмен топрагына 30-нжи йылларың чекиртгелери ялы, улы бела болуп инен бу гара ховпа гаршы илкинжи болуп баш гөтеренлерин арасында болупды. Өсүмлик дүнийэсини дэл-де, түркмен халкының намысыны, милли буйсанжыны ве эрк-ыгтыярыны, азатлыга, милли өсүше телвас эдйэн ынжалыксыз йүрегини гемирйэн, батырлардан намартлары, намыс-арлылардан бинамыслары, акыл-парасатдан акмаклыгы, наданлыгы, пэкликден-аклыкдан аңрыңы бэрик гетирйэн порсы хапа-хупалыгы ясаян бу "гара чекиртгелере" гаршы гөрешти ол хэли хем довам этдирйэр. Бу адамының, бу языжының өзлери үчин ховп кеминиң ёкдугына говы дүшүниэн ниязовчылык режим болса, түркмениң бу оглуның эркини сындырмага чалышяр. Онуң үчин өзүни ода-сува урмага тайын ве хут "Түркменим" дийип жанындан гечмэге тайын оглуны горайын дийип болса, Түркмен ага, пикирем эденек, ол шол гүн-гүзераны билен башагай болуп, урулян ерини эли билен гораглап, дүниэ билен сери болман гезип йөр. Эй, бейле-бейлелерем болармы, түркмен халкым, шейле-шейлелерем этмек болармы, түркмен ага?! Хей, перзендиң дөшүнден ханжар гезелер-де, онуң бокурдагына пычак гойлар-да, еринден товсуп туруп, өз жанындан гечжек, эмма баласыны өлүмден

халас этжек болмаян эне-ата, хей, ер йүзүнде бармыка, хей, гөбегинден дөрәнине каст эдилеп дурка йүзүни кесә совуп, гөрмедиксирән болян ынсан өнде-сонда болан затмыка?!

Гүррүңиң акымыны акардан совмалың! Ёвшан Аннагурбан хәли көп гүррүңлериң темасы, кән сынларың ве сынламаларың, әдеби хем-де сыясы барлағларың себәпкәри болар. Ол Түркменистанда сағдын пикириң хем-де эркин ой-дүшүнжәниң, өз ынанжыңы горамак үчин гөрешмәниң говы нусгаларының бири болар. Онуң гелжеги өнде. Шонуң үчин биз Н. Аннатыеваның бу йигит барадакы мундан тегелек секиз йыл озал эден арзувамасына гошулалың-да, гошгуда гүррүңи эдилйән икинжи йигидиң сөхбетине гиришелин.

Гүррүң Аннагулы Нурмәммедов хакында баряр. Ол хем гелжегине улы умыт бағладян дөредижилик ишгәрлериниң бири. А. Нурмәммедов Ёвшан билен бирликде түркмен әдеби мейданына ылгап гирилериң бири. Онуң илкинжи китабы Ёвшан Аннагурбаныңкы билен бирлешдирилип, 1991-нжи йылда "Түркменистан" неширятында нешир эдилди. Аннагулы "Табыт" повестинде дүнейәсинде "чагажыклаң гүлкүси, адам өмрүниң буйсанч мукамы ёк...", ягны зенан машгала хем-де адамзада сөйгүси ёк я-да аз, дурмушың овнуклы-ирили аладаларына, хам-хыялларына, шөхратпараз пикирлере өзүни алдыран адамың ятда галыжы бир образыны дөреди билепди. Бу яш языжы окыжыда говы умытлары оярды, авторың гелжекде хас чепер образлары дөретмәге әдеби гайратының етжекдигине ынам дөретди. А. Нурмәммедов илки газет-журналларда ишледи, соңра дипломатик ише гечип гитди. Хәзир ол Түркменистаның Түркие рспубликасындакы илчиханасында жогапкәрли везипеде ишлейәр. Онуң бейле сыясы везиипелере гечип гитмеги билен әдеби дөредижилигине совуклык аралашды өйдйән. Аннагулы соңкы йылларда говы эсерлер билен түркмен окыжысының арасына чыкып биленок я-да мундан бизиң хабарымыз ёк. Доғры,

онун түркмениң "Гөрөглы" эпосыны, Б. Худайназаровың гошгулар китабыны хем өз романыны түрк дилине тержиме этдирендигини эшитдик. Болса-да, биз бу ерде А. Нурмәммедовың әдеби эсерлери барада кән гүррүң эдип дурмакчы дәл. Себәби дийсең, авторың дөредижилиги бизе бейле гүррүң этмәге долы мүмкинчилик бермейәр. Бу ерде эсасы геп юрдумызың хәзирки ягдайында ынсан болуп, бу топракда доғлуп, сениң энең-атаң, Ватаның, халкың, иң эсасы-да өз адамчылык мертебәң өңүндәки белент боржы ерине етирип-етирмейәниңде, өз ынсанлык ишиңи эдйәнлигинде я-да этмейәнлигинде.

80-нжи йылларың ахыры, 90-нжи йылларың башы, ягны гүррүңини эдйән йигитлеримизиң ылхам атына атланып, дөредижилик мейданына гелен учурлары эзиз Ватан Түркменистан нәхили говулыкды! Доғры, ол хәли өзбашдак дәлди, йөне Горбачёвың гетирен плюрализми, эркинлиги, сөз хем метбугат азатлыгы, гөр, нәхили гөвнүңи гөтерйәрди. "Көнәсиниң гидип, тәзе заманың гелдиги болсун" дийдирйәрди. Рухы гул эдижи зынжырлар ызлы-ызына гырылярды. Тутуш СССР-де болшы ялы, Түркменистанда хем әдебият ве сунгат тәзеден жанланярды, узак гөзәтимлере бакан галкыңярды. Ёнде хас хем улы арзув -- Түркменистаның гарашсыз болмагы ялы, жуда баш айлайжы, гөзлери үмезледижи умыт барды. Түркмениң асырларбойы арзувы хасыл болды, ол гарашсызлыгыны жар этди. Ёзем бу хич хили гөрешсиз, гөзәш, ган дөкмесиз газанылды. Муна түркмениң улусының-кичисиниң аты чыкан ялы болды, инди шол узак гарашылан милли бағт, эркана дөвран етип гелдимикә өйдүлди. Эмма ил-гүнүң бу гезегем тамасы чыкмады. Бу бағтың бөврүни Сапармырат Ныязов дийилйән сердарсумақ ве онуң юрды өсдүрмекде, оны тәзе белентликлере чыкарып, говы гүнүң гелмегини тизлешдирмекде дәл-де, эйсем, хут өз халкыны, өзүни бу дүнейә индерен, экләп-саклан ве шу гүнлере етирен ил-гүнүни таламақда мынасып эгиндешлери болан бейлеки ёлбашчылар гаралтдылар. Агыр ве хорлуклы тарыхы башдан гечирен түркмен халкы бу гүнки гүн, доғруданам,

сөзүң долы манысында говы дурмушда яшап, цивилизацияның ёкары басганчакларына дырмашып, ене-де узак болмадык мөхлетде дүниәнің өнде барыжы юртларына гошулып билмесе-де, оларың ызына эерип билжекди. Элбетде, кичирәк бир Азия дөвлети үчин, мунуң өзи хем аз зат дәлди, мунуң шейле болмагы үчин Түркменистанда әхли материал, билим хем-де рухы мүмкинчиликлер барды. Гарагум чөлүниң гөвси дуршуна хазынады. Онуң үстүнде яшаян халкың көңли говулык билен ягшылыкдан долуды. Эмма түркменбашизм сыясатыны алып барыжылар түркмен халкыны бу багтдан бинесип этдилер, бу намысжаң халкы, бу гадымы миллети ачлык-ялаңачлыгың, табынлыгың хем наданлыгың агыр батгасына батырдылар, ил-гүни бу батгадан чыкаржак болуп сынанышяңларың болса депесинден урярлар. Ине, шейлеликде, шейле бир айылганч тарыхы пурсат эмеле гелди: я-ха нязовчылара гошулып, бу миллетин халк хөкмүнде ёк болуп гитмек ховпуна ярдам хем-де аңсыз-акылсыз, дүйпсүз горпа итерилмегине ёл бермелиди, я-да башыны этегине салып, олара гаршы гөреше галкынмалыды. Догры, бу ёлларың хич хайсысыны хем сайламан, орта аралыкда дурян, хамала даш-төверегинде хич хили үйтгешик вака-хадыса болуп гечмейән ялы сесини-үйнүни чыкарман дымып йөрсең, "Алманы асмана ат, ере дүшйәнчө я пелек" дийип, хамыңы горап, букурак ере сүмүлип гезсең хем болжакды. Гынансак-да, шейле адамлар хем, топлумлар хем бар.

Шахыр зенан Нәзик Аннатыеваның "Түркменимиң сачагна рысгал болуп гелдиңиз" дийип, гелжегине улы умыт билдирен йигитлериниң бири А. Нурмәммедов хем шу топлума дегишлилериң бири болуп дуряр. Гынанымызың себәби, А. Нурмәммедов говы билимли, эдеби зехинли, юрдуң рухы өсүшине өз гошандыны гошуп билжек йигит. Эмма ол Нязовың элинден Магтымгулы

байрагыны алып, онатжа хак-хешдегиң, дипломатик ишиң гетирйән улы хормат-сылагының леззетини гөрүп, хо-ол гыра чекилип, сесини чыкарман йөрмеклиги макул билен болмага шемели. Элбетде, мен онуң Нязовы өвүп, оны дагы-дуварада гоймаян шахырларың хатарына гошулып, яранжанлык эдип дүзен гошгуларыны окадым дийсем яланчы. Мүмкин, бейле гошга йөне бир гөзүм дүшмедик болмагам ахмал. Йөне А. Нурмәммедовың өз халкының эжирли гүнүнде башистик зулум астында, хем физики, хем рухы тайдан овнаян ил-гүнүң дердини деп этмек үчин аяга галанларың арасында ёклугыны велин анык билйәрин.

Ялңышмасам, Тяжелников дийилйәниң ВЛКСМ МК-ның биринжи секретары вгты болса герек, "золотая середине", ягны "алтын орталык" диен термин йүзе чыкыпды. Ол термин "Өне омзасаң, маңлайыңа елмейәрлер, ыза галсан, аягасты болярсың" диен дүшүнжә эерйән, жемгыете не пейдасы, не зыяны болан адамлар топумы бабатда уланылярды. Ол махал бу термин дине ылым ве медени, эсасанам өнүмчиликдәки "алтын орталыгы" аңладярды. СССР вагтында оны сыясы термин хөкмүнде уланмага батыргайлык этмек хич кимиң келлесине-де гелмейәрди. Эмма ынха дөвүр үйтгеди, тарыхың чархы айланды, заманалар өзгерди, Түркменистанда гуманитар билим-дүшүнжә алан хич бир адамың келлесине гелмежек әпет бир диктаторчылык Аждарха эмеле гелди. Инди тутуш халкың ыкбалы шол аждарханың элиндеди, шол ялкаса язды, гаргаса гышды. Өз узак тарыхында дашары юртлы басыбальжылара гаршы гөрешсе-де, хут өз ичинде дөрән бейле гаракчылыклы, басыбальжылыклы сыясата нәме дийип, нәме айтжагыны, оңа гаршы нәхили гөрешжегини билмән, түркмен халкы гаты алжырады. Ол хәли хем шол алжыранңы ягдайында. Түркмениң ёкары дүшүнжели, батыр йигитлери болса, ичден дөрән бу бела-бетере гаршы гөреше илкибашдан аяга галдылар. Оларың хатары болса барха артмак билен. Эмма гынансак-да, дине дыммак, ер дырмамак билен чәкленйән

"алтын орталыгың" адамлары хем азлык эденек.

Халкың ахы-наласы, чекйән агыр жебир-жепасы билен иши болман, түнегине сүмүлип, башыны бүрәп гезйән "алтын орталыгың" адамлары барада газак языжысы А. Нурпейисовың "Ган ве дер" китабында шейле дийилйәр: "Эй, таңрым, бу не геп? Булара нәме боляр? Патыша йыкылды. Дүнийәниң дөрт бурчунда адамзат өз элине яраг алып гөрөшип йөр. Буларың болса отурышы ине! Шол өңки дурмуш... Я-да булар деңизде тупан туранда гамышлыгың арасына гирип гидйән өрдөклөрми? Ачык деңизде ири гушлар гай-тупаның арасында хеләк боланда, гизленен өрдөклөр саг-аман галяр-да!" Бу большевиклериң тарапдары Иламаның өз газак обадашлары барада айдяң сөзлери. Йөне ол сөзләр бу гүнки гүн большевиклериң ызына дүшүп дәл-де, хут өз гоч йигитлериңиң ызына гитмели пурсаты геленде яйданжылык эдйән шу гүнки илдешлеримиз барада, гөр, нәхили дөвребап яңланяр, адалатлы эшидилйәр!

Хер дөвүр бир дөвүр боляр. Вагт дийлен зат кимиң мамладыгыны, кимиң бимамладыгыны айдың эдип баряр. Йөне арман, шшол айдыңлыга ченли, гөр, нәче хорлуклар чекмели, онуң үчин нәче-нәче гоч огуллар өз ширин жанларыны гурбан этмели болярлар. Соңкы дөвүрде Ватаның ар-намысы үчин жандан гечен йигитлериң дәл-де, эйсем, шол гамышлыкта бусуп галанларың гөнениәни аз болмады. Азат дурмуш, ил-гүнүң эркинлиги угрунда саглыгыны, бар гужур-гайратыны, хатда жаныны сарп эденлериң болса, диңе кәмахал атлары агзалаймаса, оларың машгаласының, чагаларының шол хор-хомсы гүн-гүзераны билен галян халатларыны гожа тарых аз биленек. Оңа дерек шол бусуп галанларың уруш гутарансоң, иш битириленсоң батырсырап, икарада гөненип галян пурсатлары хем гожа тарыхың ядында. Гөр, нәме үчин "алтын орталык" дийилйән экени. Халкың башына нәме бела инсе-де, шол бусажык

өрдөклөр хем мүлкүни, хем өзүни аман саклап галып билйән экенләр.

Эйсем, догрудан-да, өз халкыны жебир-жепаның, агыр дурмушың ашагындан чыкармак, юрта демократик прцеслериң ёл алмагыны газанмак угрунда баш гөтеренлерден шол өзүни гамышлыга уранлар хас пайхаслы болуп чыкайярмыкалар, эйсем олар гоч огуллардана хас акыллымыкалар? Элбетде, бейле дәл. Дурмушда төтәнлигиң, аз салым гөзден сыпмаклыгың ве ш. м. нетижесинде кәмахал шейле ягдайларың йүзе чыкмагы мүмкинди. Эмма тутушлыгына аланыңда, халк говы билен хорданы, сув гетирен билен күйзе дөвени айыл-сайыл этмеги хемише башарярды ве гелжекде-де башарар. Шейле болмаса боланогам ахырын. Диңе пайхаслы-парасатлы, йити акыллы ве өңдебарыжы ой-пикирли адамларың тагалласы нетижесинде жемгыет өсүп билер, халк тжәзе белентликлере гөтерлип билер. Жемгыетчилик канунларына гөрә болса, өсмән-өрнемән шол бир дуран еринде дурян зат ёк. Адамзады яшамага укыплы эдйән шертлериң бири, онуң хемише өңе херекет этмәге ымтылмагыдыр.

Шунуң ялы середенде, "гамышлыга сүмүлен өрдөклериң" жемгыете зелели ёк ялы, пейдасының хем болмайшы ялы. Хемме дөвүрлерде-де шейле адамлар болупдырлар, гелжекде-де боларлар. Йөне олар гүнәсиз ак жүйже-де дәлдирлер. Түркмен диссиденти Ширалы Нурмырадов 1995-нжи йылың июнь гозгалаңына гатнашан Чарымырат Гуровың өлүмине себәп болан түркмен Неронларыны нәлетләп "Азатлык" радиосында эден чыкышында шейле дийди: "Шейле пажыгалы пурсатда дишиңи, кибтиңи, сыртыңы гысып отурмагың хем женаят кеми ёкдур". Гөдегрәк, йөне догры сөзләр. Эйсем, бокурдагына пычак гойланда бар гүйжүни тижәп чабаланың гоюнча-да ёкмы инди биз? Эйсем, душ гелен бизиң йүзүмизе түйкүрип, үстүмизе сийдикләп гидибермелими? Эйсем, бүтин тарыхында нәмеси ёк болса-да, ар-намысы ёк болмадык, гайтам, шу ынсан хәсиетлериңи өзүнде гаты көп жемлемеги башаран (түркмениң гызма хәсиети, эйсем, шундан гелип чыкмаярмы нәме?!), шонун

үчинем көплери гең галдыран түркмен шу гүнки гүнде өзүни шейтдирер йөрермикә?! Билмедим, пылан зат дийип билжек дәл. Эйсем, түркмениң мен диен акыллы-соватлы адамларының залыма яранып гүн гөрийән вагты, бейлеки бир топарының болса, өзүни гамышлыга атып гизленйән халаты, ери, мен нәме дийип, нәме айдайын?!

Элбетде, биз бу сөзлери диймек билен, Аннагулы Нурмәммедов пылан хили дийжек боламзок. Хер кимиң ынсабы өзүнде, кишини зор билен намардам эдип болмаз, мердем. Йөне хайп, нәме үчиндир йүрегим дилим-дилим боляр, заманамызың гөроглуларыны ве онуң кырк йигитлерини эли гылычлы, эгни совутлы, Гыратдыр Боздуманлы ве бейлеки атларың үстүнде гөрмән, гайтам оларың

бир элинде күндүк тутуп, бир энгине элсүпүргич атынып, ким-кимлерин өнүнде бил бүкүп, эл ювдурып йөрөнлерине гөзүң дүшйәр-де, адам дийлен махлуга гадыр-хорматың, ынамың гачыберйәр. Аннагулы Нурмәммедов дагы хем шол гадыр-хорматы, ынамы гачырянларың хатарына гирмеселерде, шолара гаты голай дурярлар. Ынанжың сүтүни, гадыр-гымматың гөвхер дашы болуп дурмалы халларына шейле болярлар. Арман, шахыр зенан Нәзик Аннатыеваның "Сиз шу гүнки учурым -- Эртелериң ынамы", "Сизи диңлән пурсатым, Ынам билен ак нурдан Доляр жошлы гурсагым" дийип, шейле улы умыт баглан, ынам билдирен йигитлеринин бири палак болуп чыкды. Белкемем... Элбетде, көнелеримиз "Азашан ызыны тапса, айбы ёк" дийипдирлер ахырын.

Довамы бар.

Хенек

ИЛ ИЧИНДЕН

- Көпаяллылыга нәхили гараярсыңыз?
- Көп әрлиликке гарайшым ялы.
- Оңа нәхили гараяңыз?
- Бечебазлыга гарайшым ялы.
- Оңа нәхили?
- Эшекбазлыга гарайшым ялы.
- А она нәхили?
- Адамың хайванлашмак процесине гарайшым ялы...

"Юрдуң" календары

ИЛИНЕ ЯГШЫЛЫК ИСЛӘН

Өде Абдыллаеви мен илки университет йылларымда, "Әдебият теориясының эсаслары" атлы китабы боюнча танадым. Бу курсы түркмениң яз шахыры Халыл Кулы окадырды. Өде Абдыллаевиң теоретиклиги билен Халыл Кулиевиң практиклиги бизи мазалы жадылады шекилли: китабың мазмунына середип, ичиндәкилери сөзме-сөз диен ялы айдып билйәрдик. Шол курсдан экзамен табшыранымызда, Халыл Кулиевиң гүлүп, бул огланлар окажак огланлар экени дийип бәшлик гойяны шу

гүнки ялы гөз өнүмде. Курсдаш огланлар экзаменден соңам месневиден, газалдан, рубагыдан ят тутан мысалларыны дашларындан гайталар йөрердилер. Ол мысаллар китапта шейле бир ерликли гетирилйәрди велин, илки оканындан йүрегиңе жүңк болярды. Халыл Кулы ол мысаллары өз лабзы билен, шахыр йүрегинден гечирип бир гезек оканда ядыңда галярды. Өде аганың бу китабы түркмен әдебиятының нә-ненеңси байдыгыны, гөзелдигини, бейикдигини шу үч сөзүң бир харпынам айтман, овадандан манылы, ажайыпдан кәмил гошгы сетирлери билен субут эдйәрди. Онуң әдебият теориясыны битирип, Халыл Кулың

лекцияларыны диңләп, эгер зандында жиннек ялы халаллык болса, я-ха эдебиятың голайындан гелмели дәлди, я-да оклав ялы гөни, тамдыр ялы пәк болмалыды. Көшк шахыры болмак ялы габахатлыгы дагы екеже секунт серице гетирмегем агыр гүнәди. Мегер шондандыр, шу гүнки түркмен газетлеринде чап эдилйән гошгулары окап, Халыл Кулың ир гиденини нәләч ятламалы болярсың.

Өде Абдылла барадакы икинжи ятламамам мең үчин өрән якымлы. Түркмен романы ве эдеби танкыт диен тамадан диплом ишини язып, бу угурдан түркмен дилинде бир чыршалан зат болса окапдым. Ене өңүмден Өде аганың ишлери чыкыпды. Танкыт ялы бигадыр, агыр зәхмети талап эдйән иште бу алымың агдаран бажаклары абырсызды. Чөле одуна гидерсин, өнүнденем уллакан-уллакан ожарлар чыкар, хер бири дүйә йүк болжак. Өде Абдылла дагының эдеби дөври хем шейле дөвүр болупды. Олар бирселлем өндүмли, ак йүрек, ынанч билен ишләпдилер. Догры, социалстик реализмиң өз кемчиликтери, пикир, гарайыш чәклиликтери барды. Паратиялайынлык талаплары барды. Жылавыңы башыңа орап гидибермели эркинлик ёкды. Дөвүр еңил дәлди. Аңырда сталинчилик гыргының мазары солман ятырды. Хрущевинң түркмен силкмесини гейип ав эдйән ве хемме зада дүшүнйәнден болян дөврүди. Йөне эййәм Белинскини түркмен дилинде окан оқыжылар барды. Түркмен романы дөрәпди. Гечмиш эдебияты билен хәзирки заман эдебиятының гатнашыклары, доганлык халкларың эдебиятлары өвренилйәрди. О дөвүр түркмен эдеби танкыдының хем жанланыш дөври болупды. Өде Абдылла, Абдылла Мырат, Сайлав Мырат, Наргылыч Хожагелди ялы танкытчылар эдеби назаръетиң кәмиллешмегинде улы хызматлар битирипдилер. Хайп, инди оларың ери оюлуп дур. Мегерем, түркмен

эдебиятының шу гүнки ысгынсызлыгының бир себәбем онуң өз Өде Абдыллаларының, Абдылла Мыратларының, Сайлав Мыратларының ёклугында, оларың этишдирилмейәнлигинде.

Түркменде догры сөзлиң досты ёк, догрусыны айданы докуз обадан коварлар диен ялы сөзлер бар. Танкыт болса, дице догрыңы ве ене бир гезек дице догрыңы айтмалы жанр. Чекишмели, жеделлешмели мейдан. Хайп, түркмен эдебият жемгыетчилиги соңкы йыллар шол чекишмелери өз айбының ачылмагы, масгараланмагы хасап этди. Шу хем оны өз донуның ичинде богуп гойды. Өде Абдылланың эдеби идеалы бу дар чыгра озалам сыгманды, шиндем сыганок. Шонуң үчинем ол яшаяр.

Мениң Өде ага барадакы үчүнжи ятламамам якымлы. О дөвүр түркмен эдебиятының перестройка дөврүди. Түркмен языжыларының пленумы болды. Шол пленумда мен Өде аганы илкинжи гезек гөрдүм. Онуң чыкышыны диңледим. Элбетде, гызгын жеделлер барялды. Өде абдыллаев гызып гүрлейәрди. Онуң оппонентлерем пес отуранокды. Инди гөрүп отурсак. Шол дөвүр Түркменистанда көппартиялылығың башлангычлары бар экени. Демократик идеаллар эдеби мейданда өңе чыкан экени. Инди хемме зат белли, шол жеделлер болмаса, эдебиятам болжак дәл. Дурмуш болса, шу гүнки Түркменистандакы ялы болжак.

Пленумдан соң Наргылыч Хожагелдиев өйүне чагырды. Өде-де гелийәр, гелиң дийди. Өде ага о махал Чәржеведе яшаярды. Биз бу сейрек мыхман билен отурышмага дөвталап болдук. Сачак башында асла көп гүрлемейән, йүзи-гөзи интеллигентликден дайханлыга хас якын бу алымы мениң иң соңкы гөршүм шо болды. Соң мен оны гөрмедим. Йөне Ахмет Бекмырат нерессе кәте саламыны гетирерди. Инди оларың икисем бакыетде. Ятан ериңиз ягты болсун, илине ягшылык ислән адамлар!

Ё. Аннагурбан.

Иңлис дилиндәки сахынамыз

Иңлис дилиндәки макалалар "Азатлык" радиосының ишгәрлериниң ыгтыяр бермегинде чап әдилйәр. Түркменистаның кынчылыкларыны дүңйә етирмекде битирйән ишлери үчин түркмен темасындан макала язын дашары юртлы журналистлере юртчулар айратын миннетдардык билдирйәрлер.

Turkmen Briefs

Turkmen Delegation to US for Pipeline Talks

Ashgabat, Nov. 30 (NCA) -- A delegation of Turkmen government officials and businessmen is in Washington for talks on constructing the Trans-Caspian pipeline. The Turkmen delegation, led by deputy Prime Minister Yelli Kurbanmuradov, will discuss financing for the pipeline project which aims at bringing natural gas to Turkey via the Caspian Sea and countries in the Caucasus. A protocol for an alternative pipeline to bring natural gas from Russia to Turkey, the Bluestream pipeline, was approved by the Russian government yesterday.

(Turkmen Service of the RFE/RL)

Turkmen President Sacks Officials

Ashgabat, Nov. 30 (NCA) -- Turkmen President Saparmurat Niyazov sacked several officials in the Ministry of Agriculture and Water Management, including deputy minister Gurbangeldy Vilmuradov, yesterday for inefficiency. Niyazov's specific complaint was water from the Kara-Kum River, formerly the Kara-Kum

Canal, is spilling out into the desert because dredging has been neglected. Also, trees brought from the eastern part of the country to serve as wind breaks for the canal have died in the harsh, dry climate of Turkmenistan's southern desert. Niyazov said they died due to neglect.

(Turkmen Service of the RFE/RL)

Turkmen Newspaper Advocates Changing Country's Name

Ashgabat, Nov. 30 (NCA) -- The state-owned newspaper "Turkmenistan" today ran a front page article advocating a change in the name of the country to Turkmenistan of Saparmurat Turkmenbashi. Saparmurat "Turkmenbashi" Niyazov is the country's president. There are already streets, factories, neighborhoods, a city and a bay named after the Turkmen leader. Niyazov's portrait is also on the national currency - the manat.

(Turkmen Service of the RFE/RL)

Apathy Reigns in Turkmenistan Ahead of Parliamentary Elections

The Central Asian nation of Turkmenistan holds elections to its Majlis, or parliament, this Sunday (Dec. 12). RFE/RL correspondent Bruce Pannier reports that many voters stopped on the streets of the capital don't know and don't care about the elections, which mean little in a country completely under the sway of the authoritarian president.

Prague, Dec. 9 (NCA/Bruce Pannier) -- The apathy surrounding the Turkmen parliamentary elections is a reflection of a political system that has been widely criticized for its authoritarianism.

International organizations and foreign governments have long criticized President Saparmurat Niyazov as a dictator with complete authority who has nourished a cult of personality. The Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), which frequently monitors the fairness of elections in the region, is not sending any mission to observe the December 12 Turkmen elections not even a small, "limited assessment" mission.

Niyazov had requested a full mission to monitor the elections when he met the OSCE chairman, Knut Vollebaek, in Ashgabat in October. But OSCE officials say they could not agree with the president on creating conditions

for democratic elections and will not send observers. Random polling by RFE/RL on the streets of the Turkmen capital, Ashgabat, indicates that the Turkmen people are not much interested in participating in elections either.

Last week an RFE/RL correspondent went to downtown Ashgabat to take an unscientific survey, asking people what they thought of the candidates. Turkmen newspapers and television have carried portraits of candidates in the run-up to elections, and those candidates have reportedly campaigned among the people. But even in the capital, some voters, such as this woman, were completely uninformed about Sunday's elections.

The woman explained that she has little time to consider politics, as she has to work and take care of her children. She said she is worried because there is no heat at home or at the children's school.

At the official exchange rate, the average wage in Turkmenistan is equivalent to about 20 dollars a month, but in reality it is much lower. The government subsidizes basic needs, so flour is relatively cheap, and gas and electricity cost nearly nothing. But there are shortages -- flour, natural gas, electricity, and water are all rationed.

With such a wealth of social and political issues to address, these elections would be a genuine showdown between candidates if democracy were functioning in Turkmenistan. But all candidates running on Sunday, though registered as independents, are reportedly supporters of the country's only political party -- the Democratic Party of Turkmenistan. In the words of an OSCE spokesman: "Not even a minimum level of pluralism for competitive elections exists in Turkmenistan."

In RFE/RL's informal survey, thirteen of the 32 people asked knew December 12 was election day. One young man from the Turkmen military academy even correctly noted that the date is also the anniversary of UN recognition for Turkmenistan's neutral status. One person thought December 9 was the election day, another said next year, 15 did not know and

two said they did not care. Asked whether they would vote, fourteen people said yes, five said no, three did not know, two asked what is the use, and the other eight did not respond.

One person who said he would vote spoke of the candidate he would choose. "A fellow from our area, Bairamgeldy Chariev. He is from Hodjambas (district). He is in the Democratic Party. He works on a human rights committee. He was nominated by that organization."

The human rights organization the man spoke of is headed by President Niyazov. With 103 candidates running for 50 seats, every seat should be contested by at least two candidates. But only two people surveyed could provide the name of even one candidate, and most had no idea who was running. Most people said they do not read the newspapers or pay attention when candidates appeared on television.

One of the people who said he would not vote was asked why. His answer is typical of many Turkmen voters, who say the parliament has no power to make their lives better.

"The reason is, can the deputies control the water supply in the Mir district [in Ashgabat]? We get only wet clay from our faucets. If the deputies could do something about this, maybe we would go and vote."

For each of the three elections held in Turkmenistan since it became independent in 1991, the government has reported overwhelming turnouts of 99 percent, reminiscent of Soviet election reports. With no OSCE observers watching the voting booths, there will be no-one to gainsay whatever figure the Turkmen government reports for Sunday's turnout. But based on the apathetic response of people on the streets, a high turnout is extraordinarily unlikely.

As Turkmenistan prepares to elect a new parliament next month, there are an average of two candidates for each seat. That may seem a great step forward from the last election, in which almost every candidate was unopposed. But RFE/RL's Bruce Pannier reports the elections still do not promise to be a true democratic exercise.

December's parliamentary elections in Turkmenistan will be different from any election so far since the country became independent in 1991 -- they will be contested.

The country's only presidential election, in 1992, had only one candidate

-- Saparmurat Niyazov -- who remains president. And the parliamentary elections in 1994 had 51 candidates competing for 50 seats. This time, however, there are 103 candidates running as independents for the 50 places in parliament.

Still, the race does not seem to mark much of a step forward in democratization. The head of Turkmenistan's Central Elections Commission, Murad Karyyev, recently admitted that all candidates are members of Niyazov's Democratic Party of Turkmenistan. All serve the state in some official capacity.

President Niyazov said recently that Turkmenistan would not make a show of having multiple parties just to conform to other countries' standards:

"We have an absence of political parties, an absence of political discussions, but that is not because our people do not occupy themselves with politics. But the process should be natural. It should not be artificially aroused to show so-called pluralism. We are not following anyone's lead, we stand on our feet."

RFE/RL's Turkmen Service spoke with opposition leaders and officials with the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) to get their impressions of the upcoming elections. Avdy Kuliev was once the foreign minister of Turkmenistan. He has been in self-imposed exile for several years, attempting to coordinate an opposition to the Turkmen government from Moscow. Responding to Niyazov's declaration that any citizen of Turkmenistan can run for a seat, Kuliev announced his intention to run in the December elections. But as he told RFE/RL recently, he has made no progress in registering as a candidate.

"In July of this year I sent a letter to the Embassy of Turkmenistan in Russia,

saying that I want to participate in the elections and I want to go to Turkmenistan. I still haven't received an answer to this letter. On September 14 this year, I called the Turkmen ambassador to Russia, Nuri Orazmuhammedov. I told him about my wish to go to Turkmenistan. He asked me when I wanted to go, and I said in September. He told me he would speak with Ashgabat and then would let me know, but I still have not received any news."

The Turkmen government can deny Kuliev entry into the country, as Kuliev has Russian citizenship. Although dual citizenship is legal, he is no longer considered a citizen by the Turkmen government.

Yovshan Annagurban is a Turkmen journalist living in self-imposed exile since last year. Annagurban covered both of Turkmenistan's previous elections, and says the lack of choice contributes to widespread apathy, even hostility, toward voting.

"In the Soviet era, the nation did not have any possibility to decide on a person [because the candidate] was already named from above. This mentality is preserved and has even increased, so much that the people do not even want to think about elections. For this reason, voters do not participate in elections and referenda and do not go to [the polls], so that organizers are forced to go round to homes with ballot boxes. All the same, people try not to vote and send them away. Election organizers force people to vote in groups. Because of this, the old [Soviet] mentality still exists."

Annagurban's portrayal of Turkmenistan's elections is a very different picture from that given out by the government. Turkmen officials report voter turnout for Turkmen elections at 99 percent.

The OSCE has indicated it will probably not monitor the elections to parliament, though a final decision will be announced in the coming days. President Niyazov has made it clear that all who wish are welcome to come observe the elections, but no one will be specifically invited.

The OSCE needs an invitation, however, before it can even consider sending an observer mission. Hrair Balyan from the OSCE says that the organization is concerned about

the elections and recently sent a team to review preparations.

"From what we have seen -- even before the needs-assessment mission -- we are extremely concerned with the framework under which these elections will take place."

Few people seem to expect much from the December 12 elections. President Niyazov said just this month that there will not even be an alternative political party in the country any time soon. But for the first time, the people of Turkmenistan will have a choice, even if it is between one handpicked, ruling party backed candidate and another.

Turkmenistan held its internationally criticized parliamentary elections yesterday. International agencies pronounced the election campaign so flawed that they refused to send even an observer mission to watch what was expected to be an unfair vote with n-o real opposition parties to choose from. RFE/RL correspondent Bruce Pannier reports.

Prague, Dec. 13 (NCA/Bruce Pannier) -- Amid widespread criticism of unfair election practices and voter apathy, the Central Asian nation of Turkmenistan claimed a turnout of 98.9 percent in yesterday's parliamentary elections.

Turkmen officials said before the elections that democratic principles were being observed. But human rights organizations and institutes monitoring democracy said before the elections that the ballot for parliamentary deputies was a sham orchestrated by the government. The votes are now in, and both sides are sticking to their pre-poll assessments.

The Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), which frequently monitors elections in Europe and Central Asia, did not send any observers to Turkmenistan, not even a limited mission such as it sent to Kazakhstan's presidential election in January or Uzbekistan parliamentary elections earlier this month.

Instead, the OSCE leveled criticism ahead of time of a kind usually reserved for a post-election assessment. An OSCE statement last week said the preparations for elections did "not meet minimal OSCE

commitments for democratic elections." And, it added, "the preparations for these elections indicate that there will be no plurality of candidatures and that bodies in charge of administering the election process are neither effective nor independent institutions."

Reports from Russian and Western sources indicate this was the case. A quick review of the press today reveals the distance between what Turkmen officials say happened yesterday and what everyone else is saying.

Russia's Interfax news agency yesterday reported that Turkmen President Saparmurat Niyazov was one of the first to cast his ballot. In the report's words: "It is unclear for whom the president voted. One thing is clear, though, his political preferences meant nothing, since both candidates [in his district], as well as 99 percent of all those running for parliament, were members of the country's sole ruling Democratic Party."

Interfax noted though, that "the entire election campaign voting and results counting included has been monitored by national observers and the Turkmen Institute for Democracy and Human Rights. Institute experts have not reported a single impropriety so far." What Interfax did not report is that the Institute is under the sway of the government, with President Niyazov as its head.

An official in that institute, Shemshat Atadzhanova, said, "No violations were reported to observers so far. The activity of voters has never been so good."

But the high reported turnout is questionable. Reuters reported that the government gave out wristwatches as an inducement to vote -- quite a bonus in a country where average monthly wages are equivalent to around 20 dollars. Yet ignorance seemed high: the British news agency quotes one resident in Ashgabat who did not know there was an election scheduled and another saying his vote did not matter because all candidates support the president.

Interfax reported that some local election commissions said they had to walk around with ballot boxes, looking for voters.

But if yesterday's elections were a black mark on Turkmenistan's democracy report card, the OSCE foresees a much more

serious breach of democratic principles to come.

The OSCE statement last week said, "Officials and state newspapers are openly advocating for the next step toward the so-called Golden Age, where Niyazov is expected to be nominated 'Great Leader of the Turkmen people' for life, with powers to appoint and dismiss officials, parliamentarians and even the president, or make himself president for life."

Turkmen Parliamentary Elections As Unfree As Expected

The Halk Maslahaty, or People's Council, is due to meet at the end of December. Many expect that at this meeting, the council -- which includes members of the parliament and ministries -- will recommend that Niyazov accept such a status.

Niyazov has often said his country is traveling its own path to democracy. But with yesterday's parliamentary elections, the path seem to be leading elsewhere.

Elsa Fenet is with the OSCE's Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) in Warsaw, from where she spoke by telephone today with RFE/RL. She did not comment on the conduct of the balloting yesterday, as the OSCE did not send any monitors. But she did say the organization found the whole election process inadequate.

"The ODIHR has very grave concerns concerning the broad electoral framework in Turkmenistan -- not election day, but the general pre-election environment and the overall legislative framework, which we consider inadequate for even inimally democratic elections."

The OSCE's Elsa Fenet said today that the prospect of increased powers for President Niyazov is worrying for the future of democracy in Turkmenistan.

"These are only rumors, obviously. This is not a substantiated fact and we will wait to see until the end of the year what happens with the potential developments in Turkmenistan. However there are growing

concerns that the powers of the president -- which are already extremely important -- may be further enhanced. Obviously the ODIHR will monitor closely any evolution, particularly any changes in the constitution or any legal documents related to the powers of the president."

But with yesterday's parliamentary elections and concern that Niyazov's already considerable powers may soon be enhanced, the OSCE and others clearly fear the path he is setting leads elsewhere.

Cooperation in Europe -- an organization led by members of Congress -- has released a statement criticizing authorities in Turkmenistan for their treatment of religious leaders.

The statement, released on December 20, said Turkmen authorities destroyed Baptist churches in the cities of Chardjou (Turkmenabad), Mary, Turkmenbashi and Ashgabat on December 16-17, arresting church pastors. The statement also said a Seventh-Day Adventist church in Ashgabat was bulldozed in November and a Hare Krishna Ashram was destroyed.

The statement quotes Congressman Christopher Smith, who is the commission's chairman, as calling Turkmenistan "the most repressive police state of the former Soviet Union." Smith said assurances from Turkmen authorities that they would ease controls over religious groups "are totally unreliable." Congressman Steny Hoyer (eds: Sten-ee Hoey-ur) is quoted as saying "Turkmenistan is the only country in the former Soviet Union where houses of worship have been demolished."

Smith said the U.S. Congress will hold hearings on what he called "the deplorable state of affairs in Turkmenistan" and look for ways to pressure authorities in Ashgabat.

Turkmenistan frequently comes under criticism from Western governments and human rights groups for its human rights practices. Authorities in Turkmenistan say that the country is pursuing its own path toward democratization and deny that there are frequent violations of human rights.

(Turkmen Service/Nazar)

Turkmenistan's Niyazov Named President For Life

Turkmenistan's National Forum today adopted a measure making Saparmurat Niyazov the country's president for life. Despite earlier stating his objections to the idea, Niyazov yesterday had reversed himself in response to what he termed the people's will. RFE/RL correspondent Bruce Pannier reports that whether real or scripted, this week's developments will likely be seen as another setback to any hopes of building democracy in the country.

Prague, Dec. 29 (NCA/Bruce Pannier) -- In Turkmenistan, today marked the last day of a three-day National Forum, or Halk Maslahaty. The forum assembles every year but never has it addressed a more serious topic than this year.

Attending the gathering in Ashgabat's newly built Palace of the Congress were some 2,700 people, including cabinet ministers, deputies of the newly elected parliament, regional and local officials and the council of elders. The single event that dominated the gathering was the move, confirmed today, to make current President Saparmurat Niyazov president for life. The call to do so was made by the country's Foreign Minister, Boris Sheikmuradov, in an address to the forum yesterday:

"[Niyazov] is the first president, the first president has special authority. And we the Maslahat, in accordance with the constitution of Turkmenistan, have the right to seek a constitutional law. If the Maslahat agrees then the constitutional law should be such that the first president, elected by all the people of Turkmenistan, Saparmurat

Atayevich Niyazov, Saparmurat Turkmenbashi, be given exclusive right to be leader of the state without term limits."

Sheikmuradov's suggestion was one which had been making its way through the Turkmen media for several months. Many expected one of two proposals to be accepted during the National Forum. Either Niyazov, known as "Turkmenbashi", or leader of the Turkmen, would be made president for life or leader for life.

But modesty is a virtue according to the Koran and Niyazov exhibited just that on Monday at the forum's opening when he said he did not want to be made president for life. Niyazov said the presidential election scheduled for 2002 should go ahead as planned.

But yesterday, after calls of "Halk! Watan! Turkmenbashi! (The People, The Fatherland, Turkmenbashi) from inside the hall, an emotional Niyazov took the podium.

"I thank you very much. I am a little overwhelmed. Okay, we will form a commission. From every velayat (region) there will be five representatives. We will discuss this question with them. Dear friends, I would not say I am afraid of this task. Your desire is for me the law. But we have laws, we can not violate these laws. Respected friends, wait a moment. I want to say, honestly, that in Turkmenistan the people respect me so much I can not sleep. Respected people, I am so grateful to you, it is difficult for me to speak."

The gathering yesterday then easily approved an amendment to the constitution, striking the two-term limit for president. As for the commission mentioned by Niyazov, it also acted quickly, paving the way for the forum to adopt today a second constitutional amendment making the 59-year-old president head of state for life.

Юрт. Эркин нешир. Эсасландыран Ё. Аннагурбан.

1998-нжи йылың ноябрында нешир эдилип башланды.

Интернетдәки сах.: <http://yurt.annagurban.com>
